

המכון הישראלי לדמוקרטיה

מוועדת אור לחוקה בהסכמה

יום עיון בשיתוף יו"ר ועדת המעקב, מר שאוקי חטיב

ועיריית חיפה

19 בפברואר 2004

התכנסות וברכות

- נשיא המכון הישראלי לדמוקרטיה, פרופ' אריק כרמון
- יו"ר ועדת המעקב, מר שאוקי חטיב
- סגן ראש עיריית חיפה, מר אליאס מטאנס

מר וג'יה כיוף: שלום לכולם, סאבח אל חייר, בוקר טוב, מועדת אור לחוקה בהסכמה, יום עיון בשיתוף עיריית חיפה ויושב ראש ועדת המעקב, מר שאוקי חטיב. אני מתכבד להזמין את פרופ' אריק כרמון, נשיא המכון הישראלי לדמוקרטיה לפתוח.

פרופ' אריק כרמון: תודה רבה. אני מבקש להודות לכולכם שמצאתם זמן והתפניתם לבוא ליום העיון הזה. אני רוצה להודות במיוחד

לשאוקי חברי על שיתוף הפעולה וכמובן לוג'יה, שסייע לנו לקיים את יום העיון החשוב הזה. אנחנו חיים במציאות נזילה, מורכבת ובעייתית ביותר. הדברים נכונים לפברואר 2004, כשם שהיו נכונים בפברואר 1994. המציאות במדינת ישראל הייתה כזו מאז ומתמיד, קל וחומר בשלוש השנים האחרונות -- הטרור, המצוקות הביטחוניות, המצב הפוליטי הלא ברור. כל הדברים האלה יוצרים מציאות לא קלה, שאינה מפחיתה מן הבעיות האחרות של ציבורים כאלה ואחרים בחברה הישראלית. הציבור הערבי במדינת ישראל ממשיך להיאבק באי שוויון ובאפליה שנמשכים כבר עשרות שנים. הציבור החרדי, למשל, מצא את עצמו, לאחר הבחירות האחרונות, במקום שלא ציפה להיות בו, ואני יכול להמשיך ולנתח איך השסעים בחברה הישראלית רק הולכים ומעמיקים. על רקע זה, אין זה מפתיע שכאשר אנו מדברים על תהליך היסטורי שבסיומו ננסח חוקה בהסכמה, לא מעט אנשים מרימים גבה. הרי עדיין לא פתרנו את שאר הבעיות.

מה שמאפיין את החיים שלנו זה חוסר יציבות, חוסר אמון, והתחפרות של כל ציבור בעמדות שלו. אלה הביטויים ההתנהגותיים למציאות שאנחנו חיים בה, אבל לביטויים הללו יש גם פן אחר: אלימות, הן מילולית והן פיזית, שאף ציבור לא חף ממנה. כשאנחנו מדברים על הנעת תהליך של חוקה בהסכמה, איננו מדברים על איזה לוקסוס יוצא דופן. לפני שהתחלנו בתהליך הזה במכון הישראלי לדמוקרטיה, התחילו בו רבים וטובים לפנינו בזירה הפוליטית. המכון החליט להיות מה שנקרא facilitator, כלומר מאיץ. ראינו לנגד עינינו את האפשרות, את הסיכוי הקלוש ככל שיהיה,

שאם נגיע לחוף מבטחים ונצליח להגדיר כללי משחק עבור כולנו ונצליח לבנות איזושהי תשתית נורמטיבית משותפת, יכול מאוד להיות שנצליח לסלול את ראשית הדרך לחיים משותפים בין כל הסקטורים בחברה הישראלית.

ליום העיון הזה קראנו "מוועדת אור אל חוקה בהסכמה", משום שאנו רוצים להתמקד באזרחים הערבים ולחולל עמם שיח.

האירועים שהביאו להקמת ועדת אור היו טרגיים, אך אנו מאמינים שאולי בעקבות הקמת הוועדה נפתח איזושהו צוהר והחל תהליך שיהיה בו מקום לרעיונות של חוקה בהסכמה. אנו מקווים שהרעיונות של חוקה בהסכמה יוכלו להאיץ מגמות חיוביות יותר. אני רוצה להעיר הערה מסכמת אחת, שהיא המהותית ביותר בעיניי.

הסכמה היא פשרה. הקריאה להסכים על מסגרת משותפת, על כללי משחק משותפים, ועל תשתית נורמטיבית משותפת, היא פשרה שכל אחד מהחלקים בחברה הישראלית יצטרך לקחת בה חלק. מדינת ישראל, שהיא מדינתו של העם היהודי על פי הכרזת העצמאות, חייבת להכיר בזכותו של הציבור הערבי לשוויון מלא. הציבור הערבי צריך להכיר בכך שמדינת ישראל היא המקום שבו העם היהודי מממש את זכותו להגדרה עצמית. מעבר להכרזת האלה, עלינו להגיע בחיי היום-יום שלנו למסגרת חוקתית שכנסת כזאת או אחרת לא תוכל לשנות, מסגרת שתבטא את עקרונות השוויון, שהוא הדבר המרכזי מנקודת המבט המשותפת של ערבים ויהודים בישראל, ותהווה מגילת זכויות מלאה ומשותפת ל-50 השנים הבאות והתחלה של דרך חדשה. אני מאחל לכולנו יום עיון מוצלח, ומאוד מקווה שהוא יסמן מעל לכול את שיתוף הפעולה לקראת ההסכמות המשותפות, לקראת הפשרות המשותפות, ולקראת חוקה בהסכמה.

שאוקי חטיב: קודם כול, אני מברך את המכון הישראלי

לדמוקרטיה על היזמה. הוא מוכיח כל פעם שהוא אחד המוסדות היחידים במדינה הקשובים לעניין הדמוקרטי. לפני הבחירות האחרונות היה ניסיון לפסול רשימה וחבר כנסת מלהשתתף בבחירות, והמכון לדמוקרטיה קיים ליל שימורים וראה בפסילה הזו איום על הדמוקרטיה. אני מקווה שהמכון ימשיך בכיוון הזה.

גם בעיניי הסכמה היא פשרה. האבות שלי, 150 אלף הפלשתינים שנותרו מתוך ה-600 אלף, נשארו על אדמתם וקיבלו את האזרחות של מדינת ישראל, בין אם בהכנעה ובין אם בהסכמה, לא כאן המקום להתווכח על זה. רוב האוכלוסייה הערבית קיבלה בזמנו את התוצאה של 1948, ועד היום חלק מהממסד במדינת ישראל אינו סולח לערבים הפלשתינים שקיבלו את האזרחות הישראלית.

אילו היינו במדינה מתוקנת, שבה כל האזרחים תופסים את האזרחות כשווה לכולם, אני חושב שהתגובה של הרוב היהודי הייתה צריכה להיות הצטרפות לדרישה שלנו להקים ועדת חקירה ממלכתית כדי לחקור את ההרג של 13 אזרחים. מתוך התפיסה האזרחית שלנו התנגדנו לכל מיני ועדות שהממשלה דאז הציעה לנו ועמדנו על כך שכדי ללבן ולהבין את גודל הטראומה, יש להקים ועדת חקירה ממלכתית. שיתפנו פעולה עם הוועדה הזו כיוון שרצינו תשובה לעניין ההרג, אך בסופו של דבר לא קיבלנו תשובה.

אחרי פרסום הדוח התכנסה ועדת המעקב שהייתה מורכבת מכל הזרמים הפוליטיים, ניהלה דיון מעמיק ורציני וקיבלה החלטה שמתייחסת לדוח כמסמך רשמי חשוב ודורשת יישום מיידי של המלצותיו. ועדת המעקב קבעה שדוח ועדת אור יכול להוות תפנית היסטורית חשובה ביחסיה של המדינה עם האזרחים הערבים וביחסים שבין האזרחים הערבים ובין האזרחים היהודים בארץ, והתחלה של עתיד חדש לבני שני העמים, עתיד המושתת על כבוד הדדי, על שיתוף, על שוויון ועל דמוקרטיה אמתית.

תמיד אני אומר שבכל מה שנוגע לקיום הסכמים, הממשלות מתייחסות אחרת כאשר מדובר בערבים. יש תרבות של אי קיום הסכמים עם המגזר הערבי. יש כאלה שטוענים שהרבה מהחלטות הממשלה אינן מתקיימות, אבל מעט מאוד החלטות שנוגעות למגזר הערבי מתקיימות. הממשלה בדרך כלל מקבלת את כל המלצותיה של כל ועדת חקירה, אולם בעניין הזה הממשלה דנה ומקימה עוד ועדה, ומרחיבה את סמכויות הוועדה החדשה הזו, ונותנת לה כתב מינוי, ומקימה ועדת שרים שאמורה ללמוד את דוח ועדת אור באופן יסודי, ולהגיש לממשלה תוך 60 יום את חוות דעתה בנוגע ליתר ההמלצות שפורטו בדוח הוועדה. רוב חברי הוועדה הצביעו נגד הדוח הזה. ומי הם חברי הוועדה? בראש הוועדה יעמוד סגן ראש הממשלה ושר המשפטים יוסף לפיד והשרים הבאים יהיו חברים בה: אברהם פורז, ציפי לבני, צחי הנגבי, אפרים איתם, בני אלון, וגדעון עזרא. ככה מתייחסים למגזר הערבי.

טומי לפיד ביקש שאופיע בפני הוועדה. לשם מה להופיע מול הוועדה? אני יכול לשכנע את אפי איתם? אמרתי לראש הממשלה מיד שאני דוחה את הקמת הוועדה ורואה בה עוד מנגנון למסמוס ולמחיקה או עוד דוח חסר ערך.

אני רוצה לצטט פסקה שמתאימה לחוקה בהסכמה, קצת שונה מהנוסח שהמכון לדמוקרטיה הביא.

אני מצטט מדוח ועדת אור. הוועדה קבעה כי הטיפול במגזר הערבי הוא הנושא הפנימי החשוב והרגיש ביותר בעומד על סדר היום של מדינת ישראל, ובתור שכזה הוא מחייב מעורבות, טיפול

והובלה אישית של ראש הממשלה. נקבע כי הנושא הוזנח במשך שנים ארוכות ולא טופל כהלכה וכי הוא דורש טיפול הן בטווח הזמן המיידי, הן בטווח הזמן הבינוני והן בטווח הזמן הארוך. הוועדה קבעה ששוויון אמתי לאזרחי המדינה הערבים חייב להיות יעד עיקרי של המדינה. זכותם של האזרחים הערבים לשוויון נובעת מעצם היותה של מדינת ישראל מדינה דמוקרטית, ומכיוון שהזכות לשוויון היא זכות יסוד של כל אזרחי המדינה, על המדינה למחוק את האפליה נגד האזרחים הערבים על צורותיה וביטוייה השונים. ומה אנחנו מקבלים בפועל? ראש הממשלה עומד בראש ועדת שרים להריסת בתים. חוץ מזה לא ראיתי שהוועדה מזמינה לדינויה את הבדווים של הדרום, את הבדווים של הצפון, את הפלאחים, את העירוניים אם יש כאלה. זה תפקידה של הוועדה. לא ראיתי שהוועדה או ראש הממשלה העומד בראשה מתייחסים לבעיה כבעיה ממלכתית ומטפלים בה.

מה אנחנו מקבלים? שר אוצר שרואה בערבים סכנה דמוגרפית ובכל ילד ערבי סכנה למדינה, ולפי תפיסת העולם הזו הוא מקבל החלטות. אנחנו לא אזרחים על תנאי. אם מדברים על חוקה שתביא לידי ביטוי את כלל אזרחי המדינה, אני חושב שדוח ועדת אור יכול להוות בסיס או מנוף ליחסים אחרים בין האזרחים הערבים לבין המדינה ולתפיסת חיים משותפת אחרת בין כלל האזרחים. עלינו לדאוג שהילדים של שני העמים יוכלו לחיות ביחד בשלום ובכבוד הדדי.

אליאס מטאנס : אני מברך את המכון הישראלי לדמוקרטיה על היזמה המבורכת.

הן הנהגת העיר והן תושבי העיר חיפה שמחים להיות סמל לחיים משותפים, וסמל לאחוה המתקיימת בין כל אזרחי העיר, ומקווים שהשותפות והאחוה יקרינו על כל המדינה ויהפכו לדבר שבשגרה ולא יישארו שמורה בתוך גיונגל השנאה שקיים היום.

אני משתמש במילה אחווה, כיוון שאין עדיין שותפות של ממש בין תושבי העיר, ודו קיום מסמל לדעתי שני מסלולים נפרדים. באחוה יש יותר מן השותפות, מן הביחד. סוד האחוה בעיר הזו, אם כן, הוא בכך שאנו מכירים בזכותם של השונים מאתנו -- לא חשוב אם הם יהודים, ערבים, דתיים, חילונים, או חרדים -- לחיות את חייהם, לקבל את זכותם להתנהל בטבעיות בתוכנו בהיותם שונים ולא לדחוף אותם בכוח אל תוך הרוב.

בדמוקרטיה הרוב הוא השולט. ונוכחנו לדעת שהרוב הוא הקובע אבל לא תמיד הצודק. אני רוצה לגעת בקצרה בדוח ועדת אור ובמקרים שקרו באוקטובר 2000. לצערי הרב, ישנם אנשים שהאמינו ועדיין מאמינים שאזרחי ישראל הערבים הם נטע זר ויש שאפילו משתמשים בביטוי שהערבים הם כמו סרטן בגוף המדינה.

הרעיון להוציא את הערבים מהמדינה הוא חלק מסדר היום של אנשים מסוימים והם אינם מתביישים לומר זאת בצורה ישירה. זו הרי גזענות לשמה, כמו גם הטיעון הדמוגרפי, ולכן השמאל הישראלי, שגם אני נמנה עליו, טועה כאשר הוא משתמש בטיעון הרוב היהודי כדי להצדיק הקמת מדינה פלשתינית. הרוב היום סבור שאזרח ערבי ישראלי הוא אזרח טוב כל זמן שלא הרים את קולו ולא דרש משהו, כל זמן שהאזרח הוא "פודל" ואומר "כן כן" הוא אזרח טוב. ברגע שהוא מבקש ודורש, וב-99 אחוז מהפעמים הוא דורש בצדק, הוא נהפך לאויב המדינה. ראינו הפגנות סוערות ואלימות יותר מהפגנות אוקטובר 2000 והיו בחיפה הפגנות דומות לאלה שהיו בכפרים הערביים, אבל איש לא נרצח ולא נורתה שום ירייה. גם בחיפה חלק מהתושבים לא הסכימו להפגנות האלה, כיוון שהם מתייחסים לערבים כמו אל פודלים שצריכים להגיד רק כן. איני מתבייש לבקש ולדרוש זכויות. זכותם של הערבים להתבטא בלי שייחשבו למי שבוגדים במדינה או משתפים פעולה עם גוף זר. בדמוקרטיה צריך לתת גם למיעוט להתבטא.

מושב ראשון:

יחס המדינה למיעוט הערבי

מנחה: ד"ר אלי רכס, אוניברסיטת תל אביב

ד"ר אלי רכס: המושב שלנו עוסק ביחס המדינה למיעוט הערבי ואמר ח"כ ברכה שזה מושב של בכינות. יש גופים שהתמקצעו בטיפול במדיניות הממשלה, "סיכוי" הוא אחד מהם ובאמת המוליד והראשון והנתונים שלו מצוטטים בחוברת שהכין המכון. אבל יש גם גופים אחרים שקמו, וחלקם לצערי על בסיס חד לאומי. מרבית הגופים האלה מתבכיינים או לחלופין חובטים במדיניות הממשלה ללא הרף, ובצדק. אבל כמי שלומד היסטוריה ושייך לדיסציפלינה ההיסטורית, אני רוצה לציין שמהפרספקטיבה ההיסטורית הדברים אינם פשוטים כל כך. הרי זאת לא בעיה רק של הקצאת מספר מסוים של מיליונים או מיליארדים לסגירת פערים כאלה ואחרים. ישנה הפרדיגמה מ-1948 שהיא בעייתית מעצם טבעה. המדיניות שגובשה כלפי המיעוט הערבי בישראל ב-1948 התבססה על שני שיקולים מנוגדים: השיקול הביטחוני מחד גיסא, שהוא דומיננטי עד היום, והשיקול הליברלי, מאידך גיסא. הרי בפני מדינת ישראל עמדה הבררה של צרפת. מי הכתיב את הכלל שהערבים שנותרו בתוך תחומי מדינת ישראל חייבים לקבל אזרחות? לא היו לא לובי ערבי ולא לחץ בינלאומי בכיוון הזה. שתי מדינות העניקו אזרחות לפלשתינים שנשארו בתחומן: ירדן וישראל, כל אחת משיקולים שונים כמובן. הדגם של צרפת שכיום נמצא רבות בחדשות, עמד ברקע וישראל יכלה לקבל אותו אך לא אימצה אותו, כלומר היה פה שיקול אחר, שיקול ליברלי-הומני. ברור שהשיקול הביטחוני הכריע, והערבים בישראל נתפסו כמיעוט בעל זיקה לאויב, מונח שנטבע בארצות הברית, אבל ההיטלטלות הזאת הייתה קיימת אז והיא קיימת גם היום.

הבעיה היא שהפרדיגמה של 1948 נשארה סטטית מבחינת מדיניות הממשלה ואילו בציבור הערבי החלה דינמיקה, בהתחלה מאוד אטית ומשנות ה-70 מאוד מהירה, ששינתה את פני הדברים ונוצר דיסוננס חזק, שבא לידי ביטוי לראשונה בהתפרצות שאירעה ב-1976 ביום האדמה הראשון שחל ב-30 במרץ. עברו עוד 25 שנה עד לפיצוץ הבא של אוקטובר 2000, אך אני חושש שזאת לא היתה ההתפרצות האחרונה.

אנו חווים שני סוגי מצבים - מצב סטטי מצד אחד ומצב דינמי מצד שני, והדיסוננס הזה מביא לתוצאות קשות. דובר רבות על הטאטוא מתחת לשטיח של כל ההיבטים השונים שכרוכים

ביחסים בין יהודים וערבים, בין רוב ומיעוט במדינת ישראל. במקום שתהיה מדיניות כוללת, מקיפה ורבת פנים בנושא ערביי ישראל, יש הדחקה והכחשה.

עד היום לא היה ניסיון לגבש מדיניות כוללת. גם ניסיונות חוץ ממשלתיים נתקלו בחומות, ולכן המצב נשאר כמו שהוא. אבל כפי שראינו, למצב הזה של אי עשייה יש מחיר כבד. לכן כל מגמה של הידברות, כל התחלה של הידברות, היא בהחלט רצויה ומחויבת המציאות.

עו"ד דן מרידור : ועדת אור באמת באה ברגע של משבר גדול. אני יכול לספר לכם

שמיד אחרי האירועים האלה הייתי אצל ראש הממשלה דאז ברק, גם עמי איילון היה שם, ואמרת לי : אהוד, נהרגו 13 אנשים, תקים ועדת חקירה עכשיו. מצד אחד תבקש מהיועץ המשפטי לתבוע את מי שעבר על החוק ושיש ראיות ברורות נגדו, ומצד שני תקים ועדת חקירה, אי אפשר לעבור על זה לסדר היום.

הוא לא כל כך שמע לי. חזרתי על הקריאה הזו בדיון בנושא ערביי ישראל שבועיים-שלושה אחר כך, וגם אז זה לא התקבל. הוועדה הוקמה מאוחר מדי והקמתה המאוחרת גרמה להתגברות ולהצטברות של כעס. אפשר היה לעשות את זה אחרת מההתחלה.

אולם מאז האירועים האלה, הוועדה קבעה את קביעותיה גם במישור של פירוט מה שקרה והטלת אחריות כזו או אחרת, ובזה יטפלו בעומק האחראים לכך, לטוב או לרע.

באשר ליחסים בין הערבים והיהודים או בין המיעוט הערבי לבין המדינה, איננו מתיימרים לפתור הכול במסגרת המהלך החוקתי. זו אשליה. חוקה איננה פתרון קסם או תרופת פלא שמי שמאמץ אותה הופך להיות חסר בעיות.

ובכל זאת חוקה חשובה מאוד בעינינו לישראל בכלל, ובפרט לשסע, לקרע, למתח היהודי-ערבי בתוכה. ישנם שני היבטים חשובים לחוקה בהקשר הערבי-יהודי.

ההיבט הראשון הוא שחוקה היא מסגרת של כללי המשחק. זה חשוב מפני שיש מחלוקות רציניות ביותר בחברה הישראלית בכל מיני נושאים קריטיים, ואם אין הסכמה על הגוף המוסמך להכריע ובאין קבלת ההכרעה -- לא נוכל להחזיק את החברה ביחד, לא נוכל להתקדם ביחד, ולא נוכל לפתור בעיות ביחד. הדוגמה הנוראה ביותר של סירוב לקבל את הרוב הדמוקרטי והחלטתו היא המעשה של יגאל עמיר, של אדם שאמר : אתם לא מוסמכים להחליט. יש מקור עליון, אלוהי ואני פועל מכוחו.

חוקה לא תמנע רוצחים, גם במדינות שיש להן חוקות יש רוצחים. קנדי נרצח ויש שם חוקה. אבל חוקה היא הכרחית כדי להסביר את כללי המשחק, מי מחליט, מהי סמכות הרוב, מהן זכויות

המיעוט וכן הלאה. אין הכוונה לכללי משחק שהקואליציה משנה כשיש לה רוב. מדובר בכללי משחק משוריינים, יציבים, שאי אפשר להפוך אותם לפי רוב משתנה.

ההיבט השני הוא שחוקה תהיה ה"אני מאמין" של המדינה, כפי שאחד השופטים ניסח זאת פעם. חוקה מאפיינת באמת את מהות המשטר ואנחנו נראה איזו חוקה נקבל. חוקה שיכולה להתקבל מחר ואני אתנגד לה ואלחם נגדה, היא חוקה שמציבה את הלאום ואת המדינה במרכז. חוקה שמציבה את האדם במרכז זו חוקה שאני מוכן להילחם עליה ואף נלחמתי עליה. חוקה שרואה את זכויות האדם, היחיד, הקבוצה, והמיעוט כלב העניין ומגנה עליהן מול השרירות האפשרית של הרוב, זו חוקה שראוי להילחם עליה. כל מיעוט בכל מקום שהוא חשוב שתהיה לו חוקה שהרוב לא יוכל להשתולל או להסתער עליו או לחייב אותו לעשות דברים אסורים מבחינה מוסרית או עקרונית. אין זה נכון שדמוקרטיה היא שלטון הרוב. הרי כל קול שווה בבחירות וזה צריך לעמוד במרכז החוקה. שוויון הוא העיקרון החשוב ביותר בחוקה.

נעשו כבר מאמצים בכיוון של חוקה. היום אנחנו חיים עם 11 חוקי יסוד שהם כחוקה, אבל למרבה הבושה הכנסת השתמטה במשך שנים מלחוקק חוקה בענייני הגנת האדם, זכויות האדם. במקום זה היא דאגה לשלטון: חוק יסוד: הממשלה, חוק יסוד: הכנסת, חוק יסוד: נשיא המדינה, חוק יסוד: משק המדינה ואחרים, עד ש-1992, כשזכיתי להיות שר המשפטים, הצלחנו להעביר מהלך חוקתי לא שלם אבל היסטורי, מהפכני והוא חוק יסוד: כבוד האדם וחירותו שקבע קביעה משמעותית ביותר מבחינת היחסים של מיעוט ומדינה או של אדם ומדינה, והיא שיש מגבלות לכוחו של הרוב. לפי ההגדרה, אפשר לפגוע בזכויות האדם בתנאי שהפגיעה חוקית, שהיא הולמת את הערכים של המדינה שלנו, שהיא לתכלית ראויה ובעיקר שאיננה עולה על המינימום ההכרחי. בית המשפט העליון קיבל את הסמכות לקבוע את הקביעות האלה, וצריך לומר שההיסטוריה של בית המשפט העליון מאז קומה של המדינה, היא היסטוריה מפוארת מאוד של גוף שהגן על זכויות האדם הרבה יותר מאשר הכנסת או הממשלות.

לפני שלושה שבועות הייתי בלונדון עם שופטי בית המשפט העליון בראשות הנשיא ברק ועוד כמה משפטנים, במפגש עם המקבילים בבריטניה, הלורדים של בית המשפט העליון הבריטי ואחרים. בהרצאה מרכזית שנשא שם אחד הלורדים החשובים ביותר הייתה התקפה חמורה על ממשלת ארצות הברית ואנגליה ועל היחס לאסירים בגוונטמו, והקטע המרתק היה שהוא ציטט קטע מפסק הדין של בית המשפט העליון הישראלי, הנשיא ברק בעניין השב"כ, בג"ץ העינויים מה שנקרא, ואמר: אנחנו צריכים ללמוד מהישראלים איך להתנהג בזכויות אדם. זה ריגש אותי, זה היה מרתק וחשוב, אבל זה בית המשפט. זה לא תמיד הכנסת ולא תמיד הממשלה.

לכן החוקה שאנחנו רוצים, לפחות לדידי ואני מניח שגם לדידם של כל אנשי המכון לדמוקרטיה, היא חוקה שתשמור על מרכזיותו של בית המשפט. בית המשפט האמריקני נתן לגיטימציה לעבדות במשך שמונים שנה והעניק זכות הצבעה לנשים רק בסביבות 1920, זאת אומרת יש גם בית משפט רע, אבל אצלנו ההיסטוריה טובה והניסיון הוא חשוב.

הנושא הכי קשה בעיניי בחוקה אינו נושא זכויות האדם. אם נושא זכויות האדם לא יהיה ברור וחד אני מניח שלא נתמוך בחוקה. הנושא הבעייתי הוא הרוח הלאומית, האני מאמין הלאומי. בעשרים השנים האחרונות, תחושת הישראליות סובלת מפחות לצערי וכל אחד מדגיש את הלאומיות שלו. אני יותר יהודי ואתה יותר ערבי. אני יהודי גאה, ואנשים פה הם ערבים גאים, אבל השאלה היא עד כמה השאלה של יהודי וערבי צריכה לבוא לביטוי בחוקה או בחוק.

התרבות שלי היא תרבות יהודית, ישראלית, מערבית, אין ספק שהיהודיות שלי היא חלק נכבד מהזהות העצמית שלי, כמו שאצל אחרים זה הערביות או הצרפתיות או הגרמניות, וזה טוב, זה לגיטימי וזה חלק מהתרבות שלנו.

השאלה היא עד כמה צריך העם היהודי שהוא הרוב במדינה הזאת את החוקים והחוקה כדי לקבוע את הלאומיות שלו בצורה בולטת. אני רוצה לקרוא קטע מבית הספר הפוליטי שאני בא ממנו, אם כי אני מניח שאנשים אחרים מהליכוד יגידו דברים שונים. זאב ז'בוטינסקי, מורה הדרך של הליכוד, זה שהליכוד מתיימר ללכת בדרכו, מייסד האידאולוגיה של התנועה, הסביר בוועדת פיל ב-1937 מה פירוש מדינה יהודית בעיניו:

When I speak of a Jewish state I mean adding to the condition of state a national connotation.

כלומר, כשאני מדבר על מדינה יהודית אני מתכוון להוסיף לביטוי מדינה את הזיהוי הלאומי ואין זה רצוי בעיניי שחוקה של מדינה תכיל סעיפים המבטיחים את אופייה הלאומי באופן מפורש. הדרך הטובה והטבעית ביותר להבטיח אופי לאומי של מדינה היא שזה יקרה מעצם היות הרוב של המדינה רוב כזה או אחר.

קראתי את הדברים האלה כי אנחנו חיים בעידן מתוח מאוד, כפי שאריק כרמון אמר בדבריו. חוקה לא נועדה לשקף מצב של מתח, היא נועדה דווקא לשקף מצב ארוך טווח לעשרות, אולי למאות שנים. החוקה צריכה להיות האני מאמין של המדינה. זה ניצחון חשוב של הרוב ואני אוסיף הרוב היהודי, שבמשך אלפיים שנה לפחות היה במיעוט וגם היום חלקו במיעוט בכל מיני מקומות בעולם, לנהוג אל המיעוט הערבי שבתוכו ברוחב לב עד לאותה מידה שאפשר, ולא להיות קמצן בעניין הזה.

האם חוקה תפתור את כל הבעיות? לא. אבל במידה שחוקה יכולה, אני חושב שהיא תעזור מאוד. הרוב רשאי וצריך לדאוג שסמל המדינה יהיה סמל שמתאים לו, שהמנון המדינה יהיה המנון שמתאים לו, שבצבא שמשרתים בו גם דרוזים וגם מוסלמים וגם יהודים יאכלו כשר, ששבת תהיה יום המנוחה הרגיל אבל למוסלמים יהיה את יום שישי ולנוצרים את יום ראשון. כל זה אפשרי. צריך להיזהר מהעמקת האופי הלאומי של הרוב אל תוך החוקה, כיוון שזה לא יועיל לסכסוך היהודי-ערבי בתוך ישראל, אלא יחמיר אותו.

אני רוצה לומר עוד דבר בעניין הדיכוטומיה שאנשים יוצרים בשנים האחרונות בין שני ביטויים: מדינה יהודית או מדינת כל אזרחיה. לפי הבנתי ואיני חושב שמי שהוא דמוקרט יכול לחלוק על כך, אין מדינה דמוקרטית שאינה מדינת כל אזרחיה. אם אין זו מדינת כל האזרחים, אין זו מדינה דמוקרטית. למה אני אומר שזו מדינה של היהודים או מדינת היהודים או מדינת העם היהודי, מפני שהרוב הגדול של האזרחים הוא יהודי, זה הכול. לולא רוב האזרחים היה יהודי, היא לא הייתה מדינה יהודית.

להגיד לערבי שגר בטייבה או בטירה או באום אל פאחם שזו לא מדינת כל אזרחיה מציבה אותו בפני השאלה מה כן המדינה שלו, אם לא זאת.

לכן שני המושגים האלה צריכים לחיות ביחד. ישראל היא מדינה שהעם היהודי הקים והעם היהודי רשאי לבוא אליה והיא ביתו הלאומי וביטוי לעצמאותו ההיסטורית, אבל כל האזרחים שיושבים במדינה הם שותפים מלאים. כל ביטוי אחר הוא ביטוי לא דמוקרטי.

אני מקווה שאם נתקדם למהלך חוקתי, ונעשה אותו נכון מתוך התעקשות על הדברים העיקריים ומתוך נכונות להתפשר על דברים פחות חשובים, נוכל לבנות את החוקה למדינה שהיא מדינה של כל האזרחים ובאותה עת היא גם מדינתו של העם היהודי, והמתח הזה אינו בלתי פתיר, הוא קיים במקומות אחרים בעולם, אפשר לפתור אותו גם פה מתוך רצון טוב.

ח"כ מוחמד ברכה : צהריים טובים. שלא כמו פוליטיקאי, אדבר לעניין. לפני יומיים,

שלושה פגשתי במסדרון הכנסת את אחד מחברי הכנסת, לאחר שתקף אותי קשות באיזושהי הזדמנות. אמרתי לו: השתגעת, איך אתה מדבר? הוא אומר: תשמע, אני חייב לעשות את זה, אל תיקח את זה כל כך ברצינות, אבל אני חייב את זה למרכז המפלגה שלי. במילים אחרות, כלומר, אם אתה רוצה לצבור נקודות בציבור, אתה חייב לבטא עמדה אנטי-ערבית. מה שאמר נתניהו בכנס הרצליה לא היה פליטת פה. זה היה חלק מהקמפיין שלו לחזרה לראשות הממשלה.

אם נסקור כמה התבטאויות, נראה שהן יכולות להיות אבן בוחן להתייחסותה של המדינה לאוכלוסייה הערבית. אפשר להתחיל מאותה תנועת יד שעשה בן-גוריון ב-1948 כאשר נשאל אם לגרש את ערביי לוד. הוא לא אמר כן אבל הוא עשה תנועה שלא השתמעה לשתי פנים. אחר כך ב-1951 או 1952, מי שהיה לאחר מכן יושב ראש הכנסת, ראובן ברכת, אמר: לא ציפינו שיישארו ערבים במדינה הזאת. בשנות ה-60 אורי לוברני היה יועץ הממשלה לענייני ערבים, והוא אמר שלו הערבים היו נשארים חוטבי עצים ושואבי מים היה קל יותר להנהיג אותם או להוביל אותם. ב-1976 לאחר יום האדמה, נפגשו ראשי הרשויות הערביות עם ראש הממשלה דאז מר רבין, ותבעו שהמדינה תכיר בהם כמיעוט לאומי. רבין אמר שהמדינה יכולה רק להכיר בזכויות תרבותיות ודתיות של הערבים בישראל. מאז התגלגלו הדברים לאן שהתגלגלו עד שהגיעו לאותה אמירה מפורסמת של נתניהו ולאחר מכן להנחיה של ראש הממשלה למשפטנים במשרדו לבחון את האפשרות לצרף חלקים מהיישובים הערביים לרשות הפלשתינית, הכותרת היא "אום אל פאחם לרשות הפלשתינית". גם ועדת אור אמרה שהמשטרה התייחסה התייחסות מובנית לאזרחים הערבים כציבור עוין או כבעיה ביטחונית.

אני חייב להגיב לדברים שאמר אלי רכס בפתחה על כך שרק שתי מדינות נתנו לפלשתינים אזרחות. ממש מעורר השתאות. מה זאת אומרת? היה אפשר אחרת? הרי לא היינו חברה של מהגרים! איך אפשר להשוות לפליטים אנשים שיושבים באדמתם, במקומם, בתרבותם, בהיסטוריה ובגיאוגרפיה שלהם? עובדה היא שאחת ההחלטות הריבוניות הראשונות של מדינת ישראל עוד ב-1948 הייתה להטיל ממשל צבאי על האזרחים הערבים.

היום אנחנו עדים להתפתחות הגישות האלה מעצם זה שראש הממשלה קבע שהוא יהיה יושב ראש ועדת השרים לענייני ערבים. כאשר הציג את ממשלתו בכנסת לפני שנה הוא הצהיר שברצונו לפתוח פרק חדש עם האזרחים הערבים וכך הוא אכן עושה. הפרק חדש מציב סימן שאלה יום-יומי לא רק על האזרחות של הערבים אלא גם על הקיום האזרחי, על הקיום הפיזי. עוזי בנזימן כתב ב"הארץ" ב-16 במאי 2003 ששרון מינה את עצמו למי שעוקב מקרוב אחר מה שקורה במגזר הערבי לא מטעמים הומניים, אלא כיוון שהוא תופס את ההתפתחויות בקרב הציבור הערבי כסכנה ממדרגה ראשונה. על פי הדיבורים על העתקות אוכלוסייה, על פי ההידרדרות במצב הסוציו-אקונומי, על פי ההסתה הממוסדת כנגד הציבור הערבי, אני חושב שראש הממשלה אכן פותח דרך חדשה, וזו דרך מסוכנת מאוד שצריכה להדאיג כל אדם שוחר דו קיום ושוויון.

יחס המדינה למיעוט הערבי היה תמיד ברור, עקבי, לקוי ומסוכן. כאזרח המדינה שבא להתדיין אתה, אתחיל ואומר שאני מאשים את המדינה ביחס הזה למיעוט הערבי. אני אישית כבן

למשפחה שחלק ממנה הוגלה מחוץ לגבולות המדינה, כבן למשפחה שבאה מכפר שנהרס ב-1948, אני מאשים את המדינה שהיא מתייחסת לאזרחים הערבים כבעיה דמוגרפית, כבעיה ביטחונית וכאוכלוסייה עוינת, ועל כך שהיא בוחנת משפטית איך להעביר את האוכלוסייה הזאת, איך להיפטר מחלקים ממנה.

אני מאשים את המדינה בעצם העובדה שגם כשמדברים על ביטול חוק משפחות ברוכות ילדים שהציע ח"כ הלפרט מאגודת ישראל, קם אחד כמו בייגה שוחט, שאמור להיות מהמרכז הפוליטי, כלומר לא אדם שנגוע בהתלהמות יתר או בגזענות בוטה וגלויה, ומנסה להתריס כנגד הדתיים באומרו, על מה אתם נלחמים, רוב מקבלי הקצבאות הם ערבים.

אני מאשים גם על רקע בסיס נתוני האבטלה, על בסיס נתוני העוני, אני מאשים על בסיס מצב מערכת החינוך, ועל העובדה שבאגף לחינוך ערבי יושב נציג של השב"כ.

במשרד הפנים, עד לפני כמה חודשים, היו שתי טבלאות של מענקים לרשויות המקומיות: טבלה ערבית וטבלה יהודית, בלי לחפות על זה אפילו במושגים אחרים.

לכן, איני רואה שהמדינה מפיקה אפילו מינימום של מסקנות אופרטיביות חיוביות מוועדת אור. אני פסימי וחושש שעלינו להתמקד בצמצום נזקים, גם בנושא של חוקה בהסכמה שהמכון הישראלי לדמוקרטיה מוביל זה שנים.

האם לאזרחים הערבים יהיה מעמד בעניין החוקה למעט שמונה הקולות שיש להם בכנסת? האם החוקה תהיה בנויה על אמנה של הסכמה ועל אמנה שבבסיסה שיתוף פעולה? איני רואה את זה למרבה הצער. יכול להיות שהאקלים הפוליטי במדינת ישראל אינו בשל כדי לחבר חוקה דמוקרטית, שוויונית. בדצמבר 2001 בדיון על חוקה בהסכמה, נעניתי לבקשתם של אריק כרמון וחברים נוספים וחיברתי מסמך הקדמה לחוקה, שאקרא ממנו כעת. אני חושב שהדברים עדיין יכולים להיות בסיס לדיון: מדינת ישראל מבטאת או מממשת או מגשימה -- אחד מהביטויים -- את זכות ההגדרה העצמית של העם היהודי בישראל. מדינת ישראל היא חברה רב תרבותית ויש לכבד את ערכי הפלורליזם והדמוקרטיה והשוויון הלאומי והאזרחי והיא מדינת כל אזרחיה. ישראל שואפת לייצר סמלים וערכים מכוננים המשותפים לכלל אזרחיה ולטפח את הזהות התרבותית והלאומית, המורשת והצרכים הדתיים של כלל אזרחיה. השפה העברית היא השפה הראשונה בישראל והשפה הערבית תהיה השנייה, ושתיהן שפות רשמיות. מדינת ישראל תפעל לרווחתם ולשגשוגם של כלל אזרחיה על פי עקרונות הצדק הטבעי, כבוד האדם וזכותו לפרנסה, לחינוך, לעבודה ולרווחה חברתית. מדינת ישראל תשאף לשלום ולשיתוף פעולה עם כל עמי ומדינות האזור ותפעל להשגתם. גבולות המדינה הסופיים הם גבולות השלום עם שכניה.

כאדם ששייך למפלגה שיש בה גם יהודים וגם ערבים, אני חושב שהדגם הזה אפשרי.

שאלה: שאלה לדן מרידור. ציטטת את זאב ז'בוטינסקי לגבי מדינה שהיא גם דמוקרטית וגם יהודית. במשך יותר מ-55 שנה לא השפיעו הדברים האלה על מדיניות הממשלות השונות כלפי האוכלוסייה הערבית, ובנוסף לזה הליכוד נמצא כבר שנים רבות בשלטון ודבריו של זאב ז'בוטינסקי ומה שנאמר במגילת העצמאות אינם משנים את היחס של הליכוד לאוכלוסייה הערבית. השאלה שלי היא מה צריך לקרות כדי שממשלות ישראל ישנו את היחס שלהן לאוכלוסייה הערבית.

ד"ר אלי רכס: אני רק רוצה להעיר שהצירוף יהודי ודמוקרטי אינו מופיע במגילת העצמאות. זו רק תוספת של אחד מחוקי היסוד המאוחרים יותר.

עו"ד דן מרידור: קודם כול, איני מסכים לקביעה שמה שכתוב במגילת העצמאות לא השפיע. מה שיש לנו לא מספיק טוב ונגענו רק בקצרה, גם מוחמד ברכה ידידי וגם אני, כל אחד מזויתו. יש דברים קשים בתעסוקה, בקרקעות, יש הרבה דברים שאפשר לדבר עליהם, חלקם מוכרים, חלקם פחות מוכרים אבל מה שיש היום הוא בין השאר תוצאה של איזון. אלי רכס קרא לאיזון הזה התפיסה הביטחונית, אני קורא לו לפעמים בשמות קשים יותר. ניצבת בפנינו משימה כעת. אמרתי בתחילת דבריי שחוקה לא תפתור הכול. זה עניין להנהגה ולא עניינו של ההמון להחליט. מדובר בסדרי עדיפויות. הבעיה של סדרי העדיפויות הייתה קיימת בכל השנים שהייתי בשלטון, יותר מ-20 שנה בתפקידים כאלה ואחרים. על הבדווים בנגב, לדוגמה, התנהלו דיונים כבר לפני 20 שנה, אבל זה 400 מיליון, ואין כסף אז עוד מעט, והבינו שזה חשוב אבל זה לא דחוף, והתוצאה היא שהבעיה מחריפה וגם עולה יותר כסף ולכן זה באמת עניין של מנהיגות.

קודם כול, הנהגת המדינה צריכה להציב את פתרון הסכסוך בין המדינה לבין אזרחיה הערבים בראש סדר העדיפויות שלה. זה לא קל אבל זה עניין של מנהיגות ואפשר לעשות את זה. בלי להיות חס וחלילה שחצן, מי האמין שנעביר את חוקי היסוד של זכויות האדם שהעברנו ב-1992? אמנם לא הצלחנו בכל מה שרצינו לצערי הרב, החוקה הזאת עדיין נכה אבל זו הצלחה מהפכנית. אז אם יש מספיק אנשים שמתעקשים ועושים את זה בשכל ומוכנים להקשיב למציאות אבל לא לזנוח את החזון שלהם, אפשר להצליח ועם כל הידידות עם מוחמד ברכה, ואנחנו מכירים כמה שנים טובות מהכנסת, איני מוכן להסתפק בבקרת נזקים או בצמצום נזקים. צמצום נזקים לבד זה

הפסד, צריך להמשיך לשאוף לטוב יותר ולרכז כוחות לזה. חוקה לא תפתור הכול, אבל היא תעניק קידום חינוכי, רעיוני וגם מעשי לשוויון בין האוכלוסייה היהודית והערבית בתוך ישראל.

סמי אלזארה: אני אזרח פרטי. בכל הזדמנות אני שומע ישראלים גאים להגיד

שישראל היא מדינה דמוקרטית מערבית. בכל מדינה מערבית כתוב בחוקה שהמדינה מגנה על זכויות המיעוט ופה לא שומעים על זה הרבה. אנחנו גם לא שומעים שארצות הברית היא מדינת האמריקנים וצרפת היא מדינת הצרפתים. למה צריך להגיד שישראל היא מדינת היהודים? הרי זה מכניס עוד נקודת סכסוך. איך היהודים שגרים בגרמניה נגיד, היו מרגישים לו גרמניה הייתה מצהירה שהיא מדינת הגרמנים?

רבקה גלבוץ: אני אזרחית המדינה תושבת חיפה. יש לי שאלה לדן מרידור.

אהבתי מאוד את הציטוט שלך מז'בוטינסקי ואני רואה את עצמי כאדם ליברלי וכתומכת נחרצת בשוויון זכויות לכל אזרח במדינה. יחד עם זאת, לפני הרבה שנים המילה דמוגרפיה בקהילה שלי נחשבה למילה גסה. כיום זה די לגיטימי לדבר על דמוגרפיה, והמדינה הזאת היא אמנם מדינת היהודים, אבל היום כאשר האנטישמיות עולה, העניין הזה מתחיל להדאיג גם אנשים כמוני. מה הפתרון שלך, אם כן, לעוד חמישים, מאה שנה, אם הרוב פה יהיה ערבי -- איפה אנחנו נהיה ומה יעשו לנו.

עו"ד דן מרידור: דיברתי במפורש על זכויות המיעוט וזכויות היחיד. הגנה על

הרוב זה טיבה של הדמוקרטיה. השאלה שלא נכנסנו אליה מספיק היא האם אנחנו מדברים רק על זכויות היחיד או גם על זכויות לאומיות של קבוצה. זו שאלה לא פשוטה. יש מדינות שאינן מכירות בשום אופן בזכויות לאומיות של קבוצה, צרפת לדוגמה לא מתירה אפילו לשים כיפה או רעלה במקום ציבורי, והיא דמוקרטית לפי כל הדעות. אני חושב שככל שמגדירים את המדינה כמדינת היהודים, כך צריך יותר לתת זכויות למיעוט. אם נוותר על ההגדרה אז נצטרך לתת לפחות את הזכויות הקבוצתיות, אבל זה נושא אחר.

לגבי העניין הדמוגרפי. הנימוק הדמוגרפי רציני ומשפיע מאוד, אבל מהותי יותר בעיניי פתרון הסכסוך בין הישראלים לפלשתינים, בין ישראל לרשות הפלשתינית. האם צריך לנסות להכיל את כל הארץ בתוך מדינה אחת, כמו שרציתי הרבה שנים? זה בלתי אפשרי כי פירוש הדבר הוא מדינה דו לאומית. אין זה החזון שאני רציתי, זה גם לא מה שהציבור הערבי ברובו רוצה, ודאי לא בשכם או בחברון או ברמאללה, ולכן המסקנה הכואבת מאוד מבחינתי היא שאין בררה אלא לחלק את הארץ, אבל לא זה הנושא שלנו היום. איני רואה שום סכנה במרכאות, שבעוד 20 או 30 שנה, המצב הדמוגרפי בתוך מדינת ישראל יתהפך. יש רוב יהודי יציב במדינה מקומה ועד היום.

צריך לדאוג שהיחסים יהיו טובים ככל האפשר ושוויוניים לחלוטין ואיני רואה דאגה אמתית בשאלה הדמוגרפית. אני כן מודאג, לעומת זאת מהשימוש בטיעון הדמוגרפי לצורכי אפליה ומטרות אחרות שמריחות רע מאוד בעיניי.

מוחמד שאוקי: הנושא הדמוגרפי מקומם אותי. לפני כחודשיים הייתה ישיבה

של ראשי סיעות האופוזיציה בכנסת ומר פרס, כיושב ראש האופוזיציה חזר על כך שצריך להיפרד בגלל הסכנה הדמוגרפית. אמרתי לו שהגיע הזמן שמישהו יגיד שצריך להיפרד כי לשני העמים יש זכות להגדרה עצמית ולא מפני שאתה רואה בכל ילד פלשתיני סכנה.

כאזרחי המדינה, איננו יכולים לקבל את זה שאנחנו פה על תנאי, עד אחוז מסוים, כפי שאמר נתניהו אחרי שבא להסביר לכנסת למה הוא אמר שהערבים מהווים בעיה דמוגרפית. הוא לא חזר בו, אלא הוסיף עוד חטא ואמר שהמדינה יכולה לחיות עם מיעוט של כ-25 אחוז. מה יהיה אם הערבים יהוו 26 אחוז? יתחילו חיסולים ממוקדים, סירוס?

מדינה אינה אמורה לספור את אזרחיה אלא למטרות של סטטיסטיקה חברתית ולא כדי לקבוע מדיניות של אפליה כנגד קבוצות שונות.

חוקה ככלי ליצירת שוויון בין אזרחי ישראל

מנחה: ד"ר מיכאל קרייני, האוניברסיטה העברית, ירושלים

פרופ' אריק כרמון: ברצוני להדגיש בנוכחותו של ראש ועדת חוקה חוק ומשפט כי

למכון הישראלי לדמוקרטיה הרבה כבוד והערכה לחבר הכנסת מיכאל איתן, אשר לראשונה מאז הקמת המדינה מוביל מהלך שתכליתו להשלים חוקה שלמה למדינת ישראל ולהביא לידי סיום תהליך שהחל לפני למעלה מ-50 שנה. אנחנו רואים את עצמנו במידה לא מבוטלת כקבלני משנה של התהליך הזה, ומחזקים את ידיו של יושב ראש ועדת חוקה ושל הוועדה שלו.

ד"ר קרייני: אני מתכבד לפתוח את המושב השני של ההתכנסות שלנו היום,

שנושא: "חוקה ככלי ליצירת שוויון בין אזרחי ישראל". חוקות העולם רבות ומגוונות, מהן רזות ומהן עבות. יש חוקות -- בייחוד הרזות -- שמסדירות רק את נושא יחסי רשויות השלטון בינן לבין עצמן, ויש חוקות מפורטות יותר שנוטות גם להסדיר את זכויות האדם הבסיסיות.

שמענו במושב הראשון שישנה כביכול אבחנה בין זכויות יחיד לזכויות קבוצה, ואני מסופק אם האבחנה הזו נכונה. הגישה היום רואה בזכויות היחיד זכות שנובעת מהקבוצה והקבוצה מטבעה היא קבוצה שבנויה על יחידים. ההפרדה בין שתי הזכויות היא לעתים קרובות הפרדה מלאכותית. החוקה המובילה בנושא זכויות אדם היא החוקה של ארצות הברית, הקובעת שכל בני האדם נולדו שווים. כולנו יודעים שעל אף הקביעה בחוקה, השוויון בארצות הברית נוצר הלכה למעשה רק כעבור כמה עשרות שנים. ישנן מדינות אחרות, כמו אנגליה, שלא הייתה להן חוקה ואף על פי כן הגדירו זכויות בסיסיות לאדם היחיד ולקבוצות. דוגמה חלקית אפשר לראות גם בישראל. על אף היעדרה של חוקה, בית המשפט העליון התייחס לזכויות אדם בסיסיות.

ובכן השאלה שבפנינו היא האם חוקה בישראל תוכל להגשים את עקרון השוויון, או שמא דרוש טיפול עמוק יותר. האם שוויון הוא פועל יוצא של נורמה משפטית הקבועה במסמך בסיסי כמו חוקה, או האם כדי להגשים שוויון הלכה למעשה צריך לפתור קודם את נושא השייכות, נושא האזרחות ונושא המעמד הקולקטיבי של המיעוט בכללותו. אלה רק חלק מהשאלות שאני מקווה שחברי הפנל יתייחסו אליהן.

השופטת דליה דורנר :

השאלה הניצבת בפנינו היא האם הכרה בשוויון במסגרת חוקה

תשנה את המצב הקיים היום.

בהכרזת העצמאות שלנו נאמר שמדינת ישראל תהא פתוחה לעלייה יהודית ולקיבוץ גלויות, תשקוד על פיתוח הארץ לטובת כל תושביה, תהא מושתתת על יסודות החירות, הצדק והשלום לאור חזונו של נביאי ישראל, תקיים שוויון זכויות חברתי ומדיני גמור לכל אזרחיה בלי הבדלי דת גזע ומין, תבטיח חופש דת, מצפון, לשון, חינוך ותרבות.

דברים אלה שבהכרזת העצמאות משקפים את הדיכוטומיה שבמהותה של מדינת ישראל. המדינה קמה לאחר מלחמה עם שכנינו ועם התושבים הערבים בארץ ישראל, ובמטרה לקבץ את העם היהודי המפוזר בגלויות. קיבוץ הגלויות הוא הטעם לקיומה של מדינת ישראל ובטעם זה יש ללא ספק ביטוי לגישה בלתי שוויונית כלפי אזרחי המדינה שאינם יהודים. יחד עם זאת, באותה הכרזת עצמאות עצמה נקבע אופייה הדמוקרטי של המדינה.

האבות המייסדים שחתמו על מגילת העצמאות, חברי מועצת העם, נציגי היישוב והתנועה הציונית על כל גווניהם ומפלגותיהם, דתיים וחילוניים, הכריזו בצד פתיחתה של מדינת ישראל לעליית יהודים, גם על זכויות אדם ועל שוויון קונסטיטוציוני. אפשר היה בזמנו לפרש את הכרזת העצמאות כחוקה שגם מאפשרת על פיה ביקורת שיפוטית, אולם זה לא נעשה ואולי באותם ימים לא הייתה אפשרות לעשות זאת. בית המשפט העליון שנדרש לסוגיה זו בראשית ימיה של המדינה, אמר שהכרזת העצמאות אינה חוקה, אלא היא האני המאמין של מדינת ישראל.

מכאן ואילך ניתנו החלטות שונות בפסקי דין, נקבע כלל מהותי פרשני שלפיו כל חוק, אלא אם כן הדברים נאמרים במפורש אחרת, יפורש כעומד להגשים את עקרון השוויון והחלטות מנהליות של אפליה בוטלו.

בינתיים קיבלה הכנסת את חוק יסוד: כבוד האדם וחירותו. בחוק יסוד זה עקרון השוויון אינו מופיע, אך יש מספר לא מבוטל של שופטים, לרבות אהרן ברק, שאומרים שעקרון הכבוד כולל את עקרון השוויון, ולכן כל חוק הפוגע בעקרון השוויון, כלומר כל חוק מפלה, נתון לביקורת שיפוטית. דעתי שונה ומצומצמת יותר ואני מפרשת את עקרון השוויון כשוויון קונסטיטוציוני.

כבוד הוא המינימום שבמינימום. כבוד פירושו שאדם לא יושפל. אפליה קבוצתית, אפליית אדם בשל מינו, דתו, גזעו, וכדומה, היא פגיעה בכבוד. לכן השוויון שאני קוראת לו קונסטיטוציוני יתקבל דרך הכבוד וזה פירוש המינימום שמסכימים עליו.

ח"כ מיכאל איתן:

הכרזת העצמאות קבעה שתיבחר אספה מכוונת שתנסח חוקה

למדינה. זה היה ב-1949, והגיעו למסקנה שאי אפשר לכוון עכשיו חוקה, אלא לכתוב אותה פרקים פרקים. עברו 55 שנה ואנחנו עדיין כותבים את הפרקים. עוד אין חוקה. כמעט כל הפרקים כבר כתובים. צריך עוד פרק יסוד החקיקה, צריך להשלים את פרק הזכויות, אבל רואים כבר את הסוף. צריך לאסוף את כל הפרקים, לעבור עליהם, להתאימם ללשון של חוקה, להוסיף את מה שצריך ולהביא את המסמך לוועדת החוקה להצבעה. ואם ועדת החוקה תצביע בחיוב אפשר יהיה להעביר אותו למליאה. גם אם המסמך לא יעבור בתור חוקה מלאה, אני מאמין שהרביזיה העצומה שנעשתה בחוקי היסוד תחדד יותר את העניין הזה שחוקי היסוד הם הבסיס לחוקה.

המון אנשים מחוגים שונים מסייעים לנו, אבל מקומה של קבוצה אחת נפקד משום מה וזה הערבים. אני חושב שהם צריכים להיות חלק בלתי נפרד מהחוקה. הבסיס של החוקה הוא שמדינת ישראל היא מדינה יהודית דמוקרטית והיא מדינת כל אזרחיה, ויש למצוא דרך לעשות את הסינתזה הזאת -- איך היא מדינה יהודית וגם דמוקרטית ומה מקומם של כל האזרחים הלא יהודים בתוך המדינה. צריך להכניס את זה לתוך החוקה וזה אתגר גדול מאוד.

החוקה צריכה לדון לא רק בזכויות של פרטים אלא גם בזכויות הקבוצתיות. זה בהחלט מקובל עליי. אני יודע שתהיה בעיה לשכנע את הציבור היהודי, אבל אני חושב שגם לציבור הערבי יש כאן תפקיד חשוב. על הציבור הערבי להיות שותף בעיצוב החוקה. החוקה אינה רק מסמך משפטי, היא גם מסמך חינוכי. החוקה צריכה להגדיר לכל אזרח את השייכות שלו למדינה, ועליה להוות בעצם את מגילת הזכויות שלו מול השלטון.

החוקה יכולה להיות גם הזדמנות טובה לכל אחד מאתנו, יהודים וערבים, לבחון את עצמו ואת הזיקה האמתית שלו למדינת ישראל. לחצתי את ידו של מוחמד ברכה לפני שנכנסנו לכאן, על אף שהיה בינינו סכסוך גדול בכנסת, ואני רוצה לחיות בשלום אתו ולהגיע אתו להבנות, אבל אני חייב לומר שיש עוד דרך ארוכה עד שנוכל להביא את הציבור היהודי כולו או מרביתו לחיים אמתיים של שוויון ושותפות עם ערביי ישראל.

יחד עם זאת, כשאני נמצא פה אני שואל את עצמי האם גם מנהיגי הציבור הערבי בישראל מוכנים לקחת על עצמם לא רק לבוא ולעזור בגיבוש החוקה, אלא גם לחנך ולהוביל את הציבור הערבי בישראל להשלמה עם קיומה של מדינת ישראל ולראות במסמך החוקתי את המסמך שמגדיר את זכויותיו במדינה, אך בה בעת גם את חובותיו ונאמנותו כלפיה.

כאב לי מאוד שסגן יושב ראש הכנסת ניצל את תפקידו כדי לכתוב על נייר רשמי של כנסת ישראל מכתב תלונה חריף לבית הדין הבינלאומי בהאג, ובערך שבוע לאחר מכן נסע לבקר את חוותאמה

(?), שעומד בראש ארגון שמוגדר בינתיים במדינת ישראל כארגון טרור, ובנוסף לכך מוביל את המלחמה של הסרבנים בדרך בוטה ואגרסיבית. איני מגנה אותו, איני רוצה להוסיף שמן למדורה, אבל צעדים כאלה אינם מקדמים להערכתני. את תפקידו כסגן יושב ראש הכנסת ראוי שהוא ינצל לפעולות חינוכיות בתוך הציבור הערבי, לחיזוק הנאמנות כלפי מדינת ישראל ולחיזוק השותפות של הציבור הערבי בבנייתה של מדינת ישראל כמדינה יהודית של כל אזרחיה.

מנחה ד"ר קרייני: אני מודה לחבר הכנסת מיכאל איתן על דבריו, אם כי אני חושב שיש במציאות הישראלית יותר מגורם אחד שמפריע למיעוט הערבי להיות חלק מהמדינה. אחד הגורמים זה הכיבוש בשטחים, גורם נוסף הוא האפליה ארוכת השנים. במילים אחרות, המצב הרבה יותר מורכב.

ח"כ טלב אלסאנע: בכנסת הקודמת הייתי חבר בוועדת חוק חוקה ומשפט, אבל אני רוצה לומר שאם היו מביאים את מגילת העצמאות לכנסת של היום בהרכב הנוכחי היא לא הייתה עוברת. זאת אומרת, מועצת העם ב-1948 הייתה כנראה יותר ליברלית מהרכב הכנסת הנוכחית והחשש הגדול שלי הוא שיש ניסיון לקבע את המציאות הפוליטית הקיימת היום במסגרת חוקה, אשר תחרוץ את גורל הדמוקרטיה גם לשנים הבאות.

להרבה משטרים אפלים יש חוקות שמנציחות עברות גדולות. חוקה אינה מטרה בפני עצמה, המטרה היא הערכים של אותה חוקה והיכולת לאכוף אותם. אני מציע שנחוקק חוק יסוד זכויות אזרחיות, חוק שוויון אזרחי, שיעניק מעמד שווה לכל אזרח ואזרח, ללא הבדל דת, לאום, גזע, מין, וכדומה, וכל חוק הסותר את חוק היסוד הזה יבוטל. המושג שוויון צריך להיות נגזר מהמושג דמוקרטיה, אלא אם הדמוקרטיה היא בבחינת כותרת בלבד. לצערי הרב זו כנראה המציאות מבחינה יישומית, אחרת איך אפשר להסביר שמדינת ישראל אפשרה ממשל צבאי מ-1948 עד 1966. אחת הבעיות היא שמבחינת הסטטוס המשפטי, הממשל הצבאי עדיין קיים. שורה של חוקים שנחקקו בתקופת הממשל הצבאי שדווקא הגנו, גיבשו ועיצבו את מעמד האוכלוסייה הערבית, אם כיחידים ואם כקולקטיב, לא בוטלו עם ביטול הממשל הצבאי ב-1966. מדובר על חוקים כגון חוק נכסי הנפקדים, כל חוקי הקרקעות למיניהם, חוק האזרחות, חוק החינוך, ועוד.

אם נבחן את המטרות של חוק חינוך חובה, נראה שהוא מדגיש את הממד היהודי והממד הציוני ואין התייחסות לממדים דמוקרטיים, תרבותיים והומניים. אנחנו בבתי הספר לומדים את ההיסטוריה של היהודים, את התרבות היהודית, את הספרות היהודית, נבחנים בתנ"ך, אבל לא לומדים את ההיסטוריה של העם שלנו, של הפלשתינים, לא לומדים את המשוררים הפלשתינים. התוצאה היא שאנו מטפחים דור שהוא זר למורשת ולתרבות שלו. לדעתי זה חמור ביותר. חשוב

שנלמד את האחר, אבל חשוב גם שהאחר ילמד אותנו. חשוב שנכיר אחד את השני וחשוב שלא כל אחד יחיה בגטו שלו, הערבי בתוך הגטו של הערבים, היהודים בתוך הגטו של היהודים. חשוב ליצור מכנה משותף ישראלי.

תמיד מתייחסים לחוק יסוד: כבוד האדם וחירותו כאל מהפכה. האם באמת חל שינוי מהפכני? לדעתי לא חל שינוי מהפכני במעמד המיעוט או במעמד זכויות האדם וזכויות האזרח. אנחנו רואים את נתוני האבטלה והעוני. אנו רואים את כל מה שנוגע לתכנון המרחבי ולצדק החלוקתי ולסוגיות הקרקעות במדינה. המצב ממשיך להיות כפי שהוא.

בנגב יש אנשים שחיים במה שנקרא יישובים לא מוכרים. במגזר היהודי יש יישובים חקלאיים, יישובים קהילתיים, קיבוצים, מושבים, יש יישובים של קו עימות. רק אצל הערבים יש יישובים לא מוכרים, זה הייחוד שלנו. מה זאת אומרת יישוב לא מוכר? אנשים גרים שם 50 שנה. תוך שנתיים קלטה ישראל מיליון עולים חדשים מרוסיה. היא לא יכולה לפתור את הבעיה של 70 אלף אזרחים? זו בעיה מהותית שנובעת מיחסה של מדינת ישראל לאזרחיה הערבים, והיחס הזה והאווירה הזו הם שגרמו לדעתי לכך ששוטרים ירו במפגינים ערבים. איך זה קורה? אני הייתי בין יזמי זינבה, אבל במשלחת הישראלית בראשותו של יוסי ביילין לא היה אף ערבי, לא היינו חלק מהמשלחת. הייצוג הערבי נעלם. אין אף מדינה אחרת שיש בה שני חוקי אזרחות. חוק השבות מקנה ליהודי באשר הוא את הזכות להיות אזרח מדינת ישראל. יוצא שלערבי שחי כאן אין זכות לרכוש אדמות של הסוכנות היהודית, אבל ליהודי שנמצא בארצות הברית ואינו חי כאן, אינו משלם מסים ואינו כפוף לחוקי המדינה, יש זכות לרכוש אדמות. מדינה אינה יכולה להתנהל על פי ערכים ומושגים דתיים הלכתיים. מדינה צריכה להתנהל על פי מושגים אזרחיים.

האזרחות הלא שווה יוצרת חוסר שוויון מוחלט ולכן אני מציע חוק שוויון אזרחי וחוק אזרחות אחד. אין לי בעיה עם כך שמדינת ישראל היא מדינה יהודית ואין לי בעיה שהסמלים, החגים והתרבות הדומיננטית יהיו יהודיים. יש לי בעיה כאשר שוללים ממני את האזרחות שלי ואת המורשת שלי. בנוסף, אני רוצה לקבל את חלקי כשותף במדינה. לציבור הערבי אין ייצוג בשירות הציבורי ובשירות המדינה. כולנו משלמים בסוף החודש לחברת החשמל, אבל לעבוד שם איננו יכולים.

פרופ' מוטה קרמניצר: אתחיל בדיון בשאלה אודות המהלך החוקתי והזכות לשוויון. אני חושב שהעידן של חוקי היסוד נגמר, ולא משום שזו גזרה משמים, אלא משום שכפי

שמערך הכוחות הפוליטי בכנסת נראה כיום, יהיה קשה מאוד להעביר חוק יסוד. לכן, אם יש מהלך בעל סיכוי גבוה יותר מהמהלך של חוק יסוד, זה מהלך של חוקה כוללת. אין ספק שגם מבחינה חינוכית יש עדיפות ברורה לחוקה כוללת על פני פיסות וחתיכות של חוקי יסוד. כלומר, אם רוצים לקדם את הזכות לשוויון ברמה החוקתית, המהלך צריך להיות במסגרת הניסיון לקדם חוקה ולא במסגרת ניסיון לקדם חוק יסוד: שוויון וזכויות אזרחיות. הרי בסופו של דבר צריך לזכור שהזכות לשוויון לא נכללה בחוק יסוד: כבוד האדם וחירותו, ולא משום שמישהו שכח שיש זכות לשוויון, אלא משום שהרוב בכנסת לא רצה להכניס לתוך חוק היסוד את הזכות לשוויון. כתוצאה מזה יש לנו חוק יסוד: כבוד האדם וחירותו שאינו מזכיר את המושג שוויון, ואני רואה בזה ביזיון לאומי.

נשאלת השאלה האם חוקה שהזכות לשוויון תיכלל בה תהווה שיפור משמעותי לעומת המצב הנוכחי של חוק יסוד: כבוד האדם וחירותו, שאותו רוב השופטים מפרשים, כפי שהסבירה השופטת דורנר, כזכות לשוויון מפני אפליה על בסיס השתייכותי.

אני סבור שחוקה שתדבר באופן מפורש על הזכות לשוויון עדיפה באופן משמעותי על המצב הנוכחי. בכל זאת יש הבדל בין זכות מפורשת לבין שוויון שמפרשים אותו מתוך הזכות לכבוד. בעניין הזה ברור שהכוח הפוליטי בכנסת לא רצה שהזכות לשוויון מפני אפליה על בסיס השתייכותי תיכלל בחוק היסוד, ועובדה זו משפיעה גם על הנכונות של בית המשפט להפעיל ביקורת שיפוטית.

חוקה תגביר את הלגיטימיות הציבורית שתהיה לצעדים שיפוטיים כאלה. מן ההיבט החינוכי, אני חושב שזו בושה -- אני אומר זאת בפעם השנייה ואם יהיה לי די זמן אומר זאת גם בשלישית -- זו בושה למדינת ישראל דווקא כמדינה יהודית, לא כמדינה דמוקרטית, שאנחנו היהודים בתור קרבנות מובהקים של אפליה וחוסר שוויון מקדמים מהלכים חוקתיים ולא מזכירים בחוק יסוד: כבוד האדם וחירותו שהוא המסמך העיקרי שיש היום, את המונח שוויון. אני כיהודי מתבייש בזה ואני חושב שעל בסיס ההיסטוריה היהודית יש לנו חובה מיוחדת לתבוע מעצמנו את השוויון של המיעוט שחי במדינה הזאת יחד עם הרוב היהודי. אני גם חושב שככל שהמדינה הזאת רוצה לגיטימיות בכך שהיא מגדירה את עצמה כמדינת לאום, כך גדלה המחויבות שלה להבטיח שוויון מלא לאלה שאינם שייכים ללאום שהמדינה הזאת רואה את עצמה כמדינתו.

עכשיו, נניח שיש לנו חוקה ובחוקה מדובר מפורשות על שוויון, עדיין לא באה גאולה לעולם. אני רוצה להביא בעניין זה נתונים מתוך מדד הדמוקרטיה, בעריכת פרופ' אשר אריאן, שפרסם לאחרונה המכון הישראלי לדמוקרטיה. אני חושב שיש פה משהו שמסביר באופן חלקי, כמו כל

תופעה מורכבת מהסוג הזה, מדוע בנושא השוויון כלפי הערבים אנו נמצאים במקום הגרוע שבו אנחנו נמצאים. לדעתי אנחנו נמצאים במקום הזה בגלל העמדות הרווחות בקרב הציבור היהודי. בשאלה מה משפיע על מה, המנהיגים על הציבור או הציבור על המנהיגים, אף פעם אין הכרעה ברורה וברור שיש השפעות הדדיות. כאשר נשאלו על תמיכה בשוויון זכויות מלא בין יהודים וערבים אזרחי ישראל, 53 אחוז מהמשיבים היהודים ענו שהם מתנגדים מאוד, 27 אחוז אחוז אמרו שהם מתנגדים. לשאלה האם על הממשלה לעודד הגירת ערבים מן הארץ, 57 אחוז ענו בחיוב. אני רוצה להביא עוד נתון אחד. כאשר אתה נוקט מדיניות מהסוג הזה, אתה צריך כמובן להצדיק אותה, וזאת עושים באמצעות בלבול הציבור. כאשר יהודים נשאלו האם ערביי ישראל מקופחים לעומת אזרחים יהודים - 49 אחוז השיבו בשלילה. כלומר, מסדרים את העובדות באופן שאינו מתאים למציאות, אלא מתאים להשקפות ועמדות מסוימות.

איני מאמין שיש איזשהו מנוף לשינוי מהותי של המצב ללא שינוי מהותי בעמדות האלה. הערך העיקרי של חוקה הוא כמסד חינוכי חשוב במסגרת מה שאפשר וצריך לעשות לשם שינוי הלבבות. אומר משהו שירגיז אולי חלק מהחברים הערבים שיושבים כאן. כשאני בא לנתח מנין נובעות העמדות האלה של היהודים כלפי הערבים, חלק מזה הוא התוצאה הכמעט טבעית של הנבזות שיש לרוב כלפי מיעוט, וכנראה שהיהודים אינם טובים יותר מאחרים בעניין הזה. יש גם משהו מעבר לזה, שנוגע באופן ספציפי יותר ליחסים שבין יהודים וערבים שחיים בישראל והוא התחושה הרווחת בקרב חלקים גדולים של הציבור היהודי שהמיעוט הערבי אינו מקבל את המדינה במתכונתה הקיימת, קרי אינו מקבל אותה כמדינת לאום יהודית שבה העם היהודי מממש את זכותו הלאומית להגדרה עצמית. אני חושב שיהודים רבים חושבים שיש בקרב הציבור הערבי אי הסכמה או אי השלמה או אפילו התנגדות לקונספציה הזאת של המדינה, וללגיטימיות של הקונספציה הזאת.

אם אנו בוחנים אפשרות לפתוח דף חדש ביחסים שבין יהודים וערבים החיים בישראל, הרי שעל הרוב היהודי מוטלת חובה מיוחדת להבטיח שוויון זכויות מלא למיעוט שחי בתוכו, גם לאור ההיסטוריה שלנו וגם לאור העובדה שאנחנו רוצים להיות מדינתו של הלאום היהודי. אין זה אומר שלמיעוט הערבי אין חובות. אני יודע שזו תביעה קשה אבל אומר לכם את דעתי בגילוי לב: אין סיכוי למהלך הזה אם הציבור הערבי, והדברים מכוונים בעיקר אל המנהיגות הערבית, לא ירגיע בקרב הציבור היהודי את סימן השאלה על קבלתה של מדינת ישראל במתכונתה הקיימת. אני חושב שהדברים ששמענו היום מחבר הכנסת ברכה ומחבר הכנסת אלסאנע הולכים בכיוון הנכון. יחד עם זאת, אלה אינן ההתבטאויות היחידות שנשמעות מצד המנהיגות הערבית. אני

חושב שככל שהציבור הערבי והמנהיגות הערבית ישכילו לשדר את המסר הזה, כך יגדל באופן מעשי הסיכוי ליצור שותפות יהודית-ערבית. אגב אני חושב שהפוליטיקה הערבית לקחה את הערבים למקום שמשחק לידי מי שרוצה להנציח את הקיפוח והאפליה שלהם, משום שאחת הדרכים לשלוט על מיעוט היא לבודד אותו, וחלק מהפוליטיקה הערבית מנציחה את המגמה של לבודד את המיעוט הערבי. שינוי במצב האזרחי והקולקטיבי של הערבים בישראל יכול להתרחש רק על ידי קואליציה בין יהודים לערבים שיפעלו ביחד למימוש השוויון למען הערבים, ותנאי לקיומה של קואליציה כזאת הוא המשוואה בין המתכונת של המדינה כמות שהיא לבין מחויבות אמתית של המדינה להבטיח שוויון מלא בין יהודים וערבים.

ד"ר קרייני: אסכם ואומר שעקרון השוויון אינו עיקרון פורמלי ואינו מתמצה רק בעיקרון עצמו אלא הדברים עמוקים יותר ונוגעים למהות היחסים בין המדינה לבין האזרחים הערבים שבתוכה.

נביל דגואר: אני רוצה לשים את האצבע על הפצע. עצם העובדה שמדובר על מדינת לאום של היהודים, היא כבר בעיה עבורי כלא יהודי. אם החוקה תגדיר את המדינה כמדינה חילונית, אז אין ויכוח, כיוון שלא צריך בכלל לדבר על שוויון כאשר מדובר במדינה חילונית. בחוקה הצרפתית שלושה עקרונות, שאחד מהם הוא שוויון, אבל המדינה מוגדרת כמדינה חילונית כך שאין שום קשר להיותך יהודי או מוסלמי או צרפתי או לא צרפתי, יש לך מגילה שמגנה עליך. אני מוכן לשתף פעולה עם מימי איתן ועם חוקה שמדברת על מדינת לאום יהודית רק אם יגדירו אותי כמיעוט לאומי בעל הגדרה עצמית כמו למדינה.

פרופ' מוטה קרמניצר: ברצוני להבהיר שלא שחררתי את הרוב היהודי משום חובה שמוטלת עליו, ואני גם מקבל את התפיסה שעיקר הנטל רובץ על הרוב. אבל גם מנקודת הראות של הרוב וגם מנקודת הראות של המיעוט, מוטלת גם על המיעוט חובה לעזור לרוב לעשות את הדבר הראוי והנכון, ואני מציע להתייחס לרעיון של דף חדש כרעיון של שיתוף פעולה בין שני הצדדים. אני חושש שרעיון המדינה החילונית לא יפתור את הבעיה כי יכולה להיות גם מדינת לאום חילונית. הרעיון של מדינת לאום אינו קשור בהכרח לתפיסה דתית ואני מציע לא להתגעגע כל כך לצרפת, כי הדגם של הדמוקרטיה הצרפתית מכריח אותך להיות צרפתי במתכונת שהצרפתים החליטו שהיא הנכונה, ואם אינך רוצה להיות כזה, במילים של טלב אלסאנע -- אם אתה רוצה את המורשת שלך, את השייכות שלך, את הזכות שלך להיות אחר, בשביל הצרפתים

זה בלתי נסבל. אני מפנה שאלה אחת לכל אחד מהאנשים שיושבים משני הציבורים. השאלה לחברים הערבים היא האם יש מוכנות לקבל כלגיטימי, לפחות במובן שזה מה שהרוב היהודי רוצה ולכן צריך לכבד את הרצון שלו, את זה שתהיה פה מדינת לאום יהודית כל עוד יש פה רוב יהודי.

כיהודי מובן שאני תומך בכך שתקום מדינה פלשתינית, שתהיה המקום שבו העם הפלשתיני מגדיר את עצמו כלאום ואני גם תומך בהגדרת הערבים בישראל כמיעוט לאומי, מלבד היותם אזרחים שווים של המדינה. אבל המדינה הזאת היא מדינתו של הלאום היהודי, וכשהערבים יהיו פה רוב היא תחדל להיות מדינתו של העם היהודי. כמו שאמר דן מרידור, המדינה אינה יכולה להיות מדינה יהודית אם אינה מדינה שיש בה רוב יהודי, זה מובן מאליו.

לגבי היהודים, השאלה שכל אחד צריך לשאול את עצמו היא האם יש אצלנו את המחויבות האמתית והשלמה לפעול למען שוויון מלא לאזרחים הערבים במדינה הזאת הן כיחידים והן כמיעוט לאומי.

ח"כ טלב אלסאנע: אני רוצה לומר שהרוב הוא שצריך לקבל את המיעוט. עצם זה

שחבר הכנסת מוחמד ברכה ואני מוכנים לשחק לפי הכללים שנקבעו על ידי המדינה, להשתתף בבחירות, להיבחר לכנסת, להיות סגן יושב ראש הכנסת, מראה שאנו מקבלים את המדינה. הבעיה שלנו היא שהמדינה בהגדרתה המובנית משאירה אותנו בחוץ, ללא מדינה.. בהגדרה מדינה יהודית, שהיא ההגדרה הקיימת בינתיים, כל מי שאיננו יהודי נותר ללא מדינה.

השאלה הנוספת היא איך אני יכול להיות אזרח ללא מדינה? בערבית זה נקרא "מוהטן בלה ווטעין". הרי אזרחות היא הקשר בין האזרח למדינה, ולכן כיצד יכולה האזרחות הזו להתקיים כשאינן לי שייכות למדינה. איני זוכר מי אמר, אבל אם המדינה תלך רק צעד אחד לקראת הערבים, הם ילכו לקראתה 10 קילומטרים, ואם היא תלך לקראתם הם ירצו לקראתה. הבעיה אינה שהערבים אינם מקבלים את המדינה, הבעיה היא שהמדינה אינה מקבלת אותנו, ואירועי אוקטובר המחישו זאת היטב. הכרזות על סכנה דמוגרפית זה דבר שלא שומעים בשום מדינה דמוקרטית אחרת. זה אבסורד להתייחס לנישואים ולידת ילדים כאל אסון. לכן השאלה הרלוונטית היא האם המדינה קיבלה את האוכלוסייה הערבית. המנהיגות של הציבור הערבי קיבלה את המדינה ואנחנו רוצים לקבל ורוצים להשתלב בתור מיעוט בתוך המדינה ובתור אזרחים.

ח"כ מיכאל איתן: נכון שבתוך המילה יהודית יש כבר בסיס מסוים לאי שוויון כלפי

מי שאינו יהודי. יחד עם זאת, אני שואל מה יקרה אם תקום מחר מדינה פלשתינית שתקרא

לעצמה מדינה פלשתינית והיא תחוקק חוק שלכל פלשתיני הנמצא בלבנון ובסוריה ובארצות הברית יש זכות לבוא למדינה הפלשתינית. האם גם אז תגידו שאסור לחוקק חוק כזה?

אז אנחנו מכירים את הסמנטיקה ומכירים את הכול, והשאלה היא האם אנחנו הולכים מפה עם רצון לעשות משהו או שיהיה לנו עוד יום של דיונים אקדמיים נחמדים עם פרופסורים, שופטים ועורכי דין, שבסופו כל אחד יחזור לעם שלו. אנחנו צריכים לשבת ולראות מה אפשר לעשות ביחד.

אני מכיר בכך שבחוקה נצטרך לחשוב על הגנה לא רק על זכויות של בודדים אלא גם על זכויות קבוצתיות, אבל עלינו לערוך דיאלוג בקבוצות גדולות יותר ולשכנע את הציבור. אני מקווה שבשנה הבאה נוכל כבר להניח פה את ההצעה המשותפת.

מושב סיכום:

פשרה היסטורית בין יהודים וערבים אזרחי המדינה

מנחה: פרופ' אריק כרמון, נשיא המכון הישראלי לדמוקרטיה

פרופ' אריק כרמון: אני מתכבד לפתוח את המושב האחרון ביום העיון החשוב הזה. הכותרת של המושב, פשרה היסטורית בין יהודים וערבים אזרחי המדינה, נשמעת צעקנית קצת, יומרנית אולי, אבל היא בהחלט משקפת לעניות דעתי את המגמה שמסתמנת לכל אורך היום הזה בדבריהם של דוברים שונים.

בדברי הפתיחה הצהרתי שהכותרת הסכמה מניחה בתוכה פשרה. אני חושב שחסר כאן מושג נוסף והוא אמון. אחת הבעיות הבסיסיות שמכשילות את השותפות ואת היכולת לחיות ביחד היא חוסר האמון, שמאפיין לא רק את השסע היהודי-ערבי, אלא גם את השסע הדתי-חילוני ואת היחס כלפי בית המשפט העליון, לצערי. במילים אחרות עניין האמון הוא עניין בסיסי במציאות הנזילה והבעייתית שבתוכה אנחנו חיים.

אני רוצה להעיר הערה נוספת כהיסטוריון. איני מאמין שנזכה לראות בימינו חברה דמוקרטית, אזרחית מלאה. אבל דווקא משום כך ודווקא משום הנזילות של המציאות שבתוכה אנחנו חיים מוטלת על כולנו החובה לנסות. וכשאנחנו מנסים, אחד הדברים הבסיסיים הוא להתמודד עם חוסר האמינות. כפי שציין פרופ' קרמניצר קודם, יש מספיק סיבות לאי האמון שקיים בקרב ערבים כלפי יהודים, יש מספיק סיבות לחוסר האמון שקיים אצל יהודים כלפי ערבים. מוטב שנסתכל כולנו במראה, ואולי זה יועיל אם נעשה את זה ביחד וננסה ליצור את המתכונת המשותפת לכללי המשחק.

חבר הכנסת רשף חן, יושב ראש סיעת שינוי בכנסת, בבקשה.

ח"כ רשף חן: נדמה לי שהדיון על פשרה בין יהודים וערבים בישראל מתעלם מכך שאי אפשר לנתק את היחסים שבין אזרחי ישראל הפלשתינים לאזרחי ישראל היהודים מהסוגיה של הוויכוח, הסכסוך, המחלוקת, המלחמה אם תרצו, שמתנהלת מזה מספר דורות בין היהודים והפלשתינים בארץ הזו.

הסכסוך שבין מדינת ישראל ובין הפלשתינים שמעבר לגבול שנוצר ב-1949 מקרין על האוכלוסייה הערבית בתוך ארץ ישראל, ועד שמקור הלחץ הזה לא יוסר יהיה קשה מאוד להתקדם הלאה

ולנרמל באופן מוחלט את היחסים שבין האוכלוסייה היהודית לאוכלוסייה הפלשתינית במדינת ישראל.

ברגע שתהיה, ואני מאמין שזה יקרה בטווח שנים בודדות, מדינה פלשתינית לצד מדינת ישראל וברגע שהשאיפות הלגיטימיות של העם הפלשתיני לזכות לאומית יתממשו, יוסר הלחץ הזה מעל האוכלוסייה הפלשתינית שחיה בתוך ארץ ישראל ונוכל להתקדם הלאה.

מבחינתי זו העסקה ההוגנת בין שני עמים שלשניהם יש טענות לגיטימיות לחלוטין לבעלות על הקרקע הזו: בחלק מהקרקע תתקיים מדינה לאומית פלשתינית ובחלק אחר מהקרקע תתקיים מדינה לאומית יהודית, והעסקה הזאת לא הוגנת כשיש רק צד אחד של המטבע, היא לא הוגנת כאשר יש מדינה לאומית יהודית ואיזשהו לימבו פלשתיני, אבל היא גם לא הוגנת אם תהיה מדינה לאומית פלשתינית אבל המדינה היהודית תהיה פתאום מדינת כל אזרחיה. זו העסקה -- מדינה לאומית פלשתינית ומדינה לאומית יהודית.

אני מקווה שמדינת ישראל תהיה מדינת הלאום של העם היהודי. איני מצפה מאזרח פלשתיני להזדהות עם זה, אני חושב שזה מגוחך לצפות מפלשתיני להזדהות עם שורה ארוכה מאוד של סמלים לאומיים יהודיים שיצקנו לתוך המדינה הזאת. אני כן מצפה מהמדינה מצד אחד ומהאזרחים שלה כולם, כולל הערבים, שיהיה שוויון מוחלט, טוטלי, בין כל האזרחים ללא כל הבדל של דת ולאום ואני חושב שזה דבר שכולנו צריכים לשאוף אליו.

אני רוצה לסיים בנושא פיתוח הגליל. אני בפירוש חושב שזו מטרה לגיטימית של המדינה הלאומית היהודית שיהודים יגורו בכל המדינה, בכל הארץ, ויהיו פזורים במידה פחות או יותר מתקבלת על הדעת על פני כל הארץ. התהליך הזה שנקרא ייחוד הגליל מעורר מיד תחושה מאוד לא נוחה כאילו הוא בא על חשבון האוכלוסייה הערבית, שהיא כרגע הרוב שם לפחות באזורים מרכזיים. באמת אין צורך להשתמש בביטויים פוגעניים, ואם נהיה פוליטיקלי קורקט נקרא לזה אכלוס הגליל. בכל מקרה לא המילים חשובות אלא המהות, והמהות צריכה להיות שהתהליך הזה אינו על חשבון האוכלוסייה הערבית אלא לטובתה. האוכלוסייה הפלשתינית שנשארה בתוך מדינת ישראל לא הפסידה מהעניין הזה, לא מבחינת רמת חיים, ולא מבחינת תנאי מחיה. אם יבנו בגליל כביש או רכבת או בית ספר, כל אלה צריכים וצפויים לזכות את האוכלוסייה הערבית שם בדיוק באותה מידה כמו את האוכלוסייה היהודית.

מנחה פרופ' אריק כרמון: אני מבקש להזמין את השיח' איברהים צרצור, ראש הפלג

הדרומי של התנועה האיסלמית בבקשה.

השיח' איברהים צרצור :

אני מרשה לעצמי להסתייג מהשימוש במושג היסטורית כתיאור למילה פשרה וזה משני נימוקים פשוטים. האחד הוא שלפי דעתי פשרה היסטורית במובן המלא של המילה היסטורית קשור לדברי אחרית הימים. כל הדתות המונותאיסטיות מאמינות במה שנקרא משיח, ומצד אחד אני מאוד מקווה שהמשיח שלנו הוא זה שיקדים, אבל מצד שני אני בעד האלטרנטיבה שכל המשיחים יגיעו ביחד ואז אולי יוכלו לפתור את הבעיה שאנחנו קלועים בה היום.

הנימוק השני הוא שכגודל הציפיות כן גודל האכזבות, כמו שאומרים. לכן איני רוצה ליצור אשליות בסוגיה הזאת של הפשרה ההיסטורית, אז בואו נלך לאט עם הרצון העז והאמיץ של כולנו, ונתחיל את המירוץ שלנו מנקודת זינוק של אמון מלא שבסופו של דבר נועדנו לחיות ביחד בקטע הזה של ארץ הקודש.

אין ספק כי אזרחי ישראל הערבים הם מיעוט מיוחד במינו שאין לו אולי אח ורע ברחבי תבל מבחינת מעמדו המורכב. שני אלמנטים שתרמו לייחודו של מיעוט זה הם מהות ההגדרה של ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית והנסיבות ההיסטוריות. הגדרת המדינה כמדינה יהודית שימשה סלע מחלוקת בין יהודים בישראל ליהודים בפזורה, וגם בין יהודים לערבים. עכשיו יש כאלה שטוענים, כמו סונדרוביץ ורובינשטיין בספרם "ישראל ומשפחת העמים", כי אין בהגדרה זו או אף בחוק השבות רמז למעמד דומיננטי של הדת היהודית במדינה או לשלילת זכויותיהם של האזרחים הלא יהודים בה. אחרים טוענים לעומת זאת, כי הממסד הפוליטי בישראל, על כל עוולותיו ומחדליו במשך שנות קיומה של המדינה, אשם יותר מכול, גם יותר מקבוצות קיצוניות, בניכורם של הערבים מעקרונות הדמוקרטיה הליברלית שלפיהם נוהגת המדינה.

אני שואל את השאלה הפשוטה מאוד: מי אשם במצב הגרוע הזה שנקלענו אליו. אומר לכם במלוא הכנות -- איננו יכולים להפריד בשום פנים ואופן בין האידאולוגיה הציונית והדתית שעומדת מאחורי הקמתה של מדינת ישראל לבין המדיניות שאימצו וביצעו ממשלות ישראל לדורותיהן כנגד ערביי ישראל, דבר שהביא אותנו בסופו של דבר לוועדת אור, נושא חשוב ביותר שלצערי הרב מעטים פה התייחסו אליו.

למרות כל הדברים החסויים בדוח ועדת אור, אני יכול להגיד שהוועדה הזאת גילתה באומץ רב את הפנים האמתיות של המדיניות הזו. הוזכרו בוועדת אור נושאים כמו תרבות השקר בכל מה שקשור לערבים במדינת ישראל, העברה של דוחות שקריים כדי לכסות על מחדלים ועוולות, תרבות של שנאה לערבים, ותרבות שאומרת שעל ערבים מותר לירות.

הגדרת המדינה כיהודית אינה מתיישבת עם הגדרתה הליברלית כדמוקרטיה היות שיש בכך העדפה אינהרנטית של הלאום היהודי על פני הלאום הערבי. הדומיננטיות של מרכיב זה גורמת להדרתם של ערבים מהקהילה הפוליטית הישראלית ולהפיכתם לאזרחים סוג ב'. כשבן-גוריון הביא את חוק השבות לאישור הכנסת בשנות ה-50, הוא היה מודע לבעייתיות של החוק אבל הוא אמר, אנחנו כממשלת ישראל נעשה כמיטב יכולתנו כדי להביא לכך שהערבים יזכו בכל זכויותיהם כפי שנדרש או כפי שזה בא לידי ביטוי במגילת העצמאות.

אנחנו מודים כאן כי על אף שאנו מכירים במדינה כעובדה מוגמרת, אנו מתקשים עד מאוד להזדהות עם אופייה, וזה מתחבר לנקודה אחרת. אילו הערבים היו רשאים ליהנות מזכויות אינדיבידואליות וקולקטיביות קיבוציות, היינו יכולים באמת לחסוך לעצמנו את הבלבול הזה בין הרגשתם של הערבים בישראל שאין להם שום קשר לסמלים של המדינה לבין החיים היום-יומיים שלהם. אני מסכים עם קודמיי ומצהיר שאין לי בעיה עם הסמלים האלה, היות שבמדינה יש רוב יהודי. אין לנו בעיה עם הסמלים, כל עוד ישראל מתייחסת לאוכלוסייה הערבית במדינת ישראל כאל שווים במובן המלא של המילה.

תחושתי היא שהמדיניות שממשלות ישראל לדורותיהן אימצו לעצמן בכל מה שקשור ביחס לערבים אזרחי מדינת ישראל לקויה במום גנטי.

יש פסוק בקוראן שאני רוצה לתרגם לכם. הפסוק הוא קריאה של אללה המופנית לכל בני האדם באשר הם ללא הבדל דת: "בראנוכם מיזוג אחד של זכר ונקבה". זה העיקרון של שוויון מלא אל מול החוק של האל ולא אל מול חוקים שקבוצות לחץ למיניהן בכנסת ישראל מייצרות. האלמנט הראשון הוא שוויון מלא של כל בני האדם באשר הם. בהמשך: "ועשינוכם לאומות ושבטים, למען תכירו איש את רעהו". פה מדובר בעקרון ההדדיות בין כל האומות. היחס שלנו והיחס שצריך לאמץ ככלי שיחבר בין כל האומות והשבטים בעולם ללא הבדל דת וכו' הוא להכיר אחד את רעהו. את מילות המפתח להסכמה, לפשרה היסטורית, או כל שם אחר שתתנו לזה, אפשר לסכם בשלוש מילים: דיאלוג, הבנה, הסכמה. אי אפשר לבוא להסכמה בלי לנהל דיאלוג, דיאלוג מעמיק ומקיף, אי אפשר לערוך דיאלוג ולקפוץ להסכמה, יש צורך גם בהבנה. אז אם באמת נלך צעד אחר צעד, נתחיל בדיאלוג, נעבור דרך תחנת ההבנה, ודאי נגיע לתחנה של פשרה והסכמה.

העיקרון השלישי המופיע בפסוק הזה בקוראן הוא: "האציל ביותר ביניכם בעיני אללה הוא הירא אותו יותר". הדרך שלנו כמוסלמים ליישם את העיקרון הזה בחיי היום-יום היא להיות אזרחים טובים. ההבדל בין אזרח טוב לאזרח רע הוא בכך שהאזרח הטוב נוטה לעזור כמידת האפשר, נוטה לתרום לייצוב החברה שהוא חי בה, ומשתדל לעשות הכול כדי לפתור בעיות ומשברים.

זה הפסוק שעמו אסיים את דבריי. אני מאוד מקווה שבסופו של דבר הכנס הזה יהווה את תחילתו של הדיאלוג שיוביל אותנו לתחנה השנייה של ההבנה ובסופו של דבר להסכמה.

פרופ' אריק כרמון: השיח' צרצור, אני מוצא לנכון להעיר בעקבות חלק

מדברייך את ההערה הבאה. הניסיון הקבוע למצוא איזון בין היהודיות של המדינה הזאת ובין הדמוקרטיה שלה מקורו בתנועה הציונית. אני אומר את זה בצורה כנה וישירה. סיבת הקיום של המדינה היא החזון הציוני והוא שהוביל אותנו לחפש איזון בין האלמנטים היהודיים לאלמנטים הדמוקרטיים.

כיהודי, כציוני וכדמוקרט אני מצווה לממש את עקרון השוויון. שמעת את זה מחלק מקודמי ואנחנו עומדים מאחורי זה. כל חוקה שתהיה למדינה הזאת, המדינה של העם היהודי בארצו, חייבת לבסס את השוויון כלפי מי שאינם בני הלאום היהודי אבל הם חברים שווי זכויות במדינה הישראלית. אני מזמין את ח"כ ד"ר אחמד טיבי מחד"ש-תע"ל, בבקשה.

ח"כ אחמד טיבי: היות שכותרת ההרצאה מדברת על פשרה בין רוב ומיעוט, הרי

מטבע הדברים ציר חשוב יהיה דמוקרטיה, זכויות רוב-מיעוט, ואתחיל באומרי כי יש שלושה מדדים מרכזיים לדמוקרטיה: מדד היציבות, מדד הזכויות והמדד הממסדי. כדרכו של כל נציג מיעוט לאומי, אדבר יותר על מרכיב הזכויות.

דמוקרטיה אינה מורכבת רק מיציבות, זכויות, וממסדיות. דמוקרטיה אינה דבר מופשט או דו ממדי. היא רב ממדית ואינה מתמצה רק בהיותה שלטון הרוב על המיעוט. אתה יכול ללכת באשקלון ולשאול אנשים על החלטה מסוימת של הכנסת, למשל החלטה דורסנית כנגד ערבים, ויגידו שזו דמוקרטיה, הקואליציה הצביעה, וההחלטה התקבלה ברוב קולות. זו דוגמה לכך שאיננו יכולים לראות את הדמוקרטיה רק כתרבות של רוב ומיעוט. גם החוק למניעת איחוד משפחות של מיעוט שלם עם פלשתינים או פלשתיניות מהשטחים הכבושים התקבל בצורה "דמוקרטית" והיה לו רוב סוחף בכנסת. אבל החוק הזה אינו עונה על ההגדרה הרב ממדית של דמוקרטיה, שמשמעותה אינה רק זכותו של הרוב למשול, לשלוט, ולהכריע, אלא בנוסף ובעיקר זכותו של המיעוט להיות שווה אבל שונה. שונה אבל שווה.

זו ההגדרה של דמוקרטיה אמיתית, ולא אותו מושג שגורם לי צמרמורת לפעמים, דמוקרטיה מתגוננת. כל פעם, במיוחד בקדנציה הקודמת, שחוקקו חוק נגד חברי כנסת ערבים או נגד המיעוט הערבי קראו לזה דמוקרטיה מתגוננת. זו המטרייה שאפשר להעביר תחתה כל חוק דורסני. אחרים ניסו להגדיר את הדמוקרטיה הישראלית כדמוקרטיה מתהווה. אני מכיר בערך

ההדרגתיות של הדמוקרטיה הזאת, היא מתהווה ואינה שלמה..אני אומר שזו דמוקרטיה מתהווה בנסיגה, כי בשלוש השנים האחרונות יש רגרסיה חסרת תקדים בערכים דמוקרטיים ואזרחיים. נעלמה התרבות האזרחית שבלאו הכי גם אז לא הייתה מי יודע מה. אין תפיסה רב תרבותית, אין הכרה באחר, יש הגמוניה דורסנית של הרוב והיחס למיעוט הערבי הוא כאל אויב. ראו איך טופלו ההפגנות של אוקטובר, גם אם נשרפו צמיגים וסגרו צמתים ועקרו רמזור, לא ידוע לי שעל עברות כאלה גוזרים גזר דין מוות באופן מיידי.

מערכת המשפט הישראלית מתאפיינת באי שוויון משווע. יש הבדל של בין 30 ל-40 אחוז בחומרה של גזרי הדין בעברות פליליות ויותר ערבים נשלחים לבתי כלא על עברות ראשונות. זה נורא ואיום.

לערבי במדינת ישראל יש שני מרכיבים בזהות שלו: המרכיב הלאומי, ערבי פלשתיני, והמרכיב האזרחי, האזרחות הישראלית. המדינה רוצה לבטל מרכיב אחד ואנחנו רוצים לפתח את שני המרכיבים -- את הזהות התרבותית-לאומית ובמקביל, לא במקום אלא במקביל, את הזהות האזרחית. אנחנו רוצים 100 אחוז אזרחות.

ראש הממשלה, לא רענן כהן או אפרים סנה, ראש הממשלה אומר שהוא העביר לבדיקה משפטית ניתוק של עשרות אלפי אזרחים ערבים לריבונות אחרת. מה זה אם לא אזרחות על תנאי, אם לא הטלת צל כבד על עצם הנוכחות שלנו כאן. מדינת ישראל כמדינה יהודית ודמוגרפית רוצה לנתק כמה שיותר ערבים.

קראתי לדמוקרטיה הישראלית דמוקרטיה מתהווה בנסיגה. יש לה סייגים וקשיים שנובעים ממספר סיבות:

ראשית, מכך שהחברה הישראלית היא חברה לוחמנית מיליטריסטית.

שנית, מטבע הגדרתה של המדינה כיהודית ודמוקרטית, מה שיוצר העדפה של האזרח היהודי על פני האזרח הלא יהודי, במיוחד אם הוא ערבי.

קושי שלישי נובע מכך שלדמוקרטיה הישראלית אין חוקה. מלבד בריטניה כמעט לכל עם יש חוקה, גם למדינות לא דמוקרטיות.

הסייג הרביעי הוא הכפייה הדתית שקיימת בישראל והעובדה שאין הפרדת דת ומדינה, אין נישואים אזרחיים, ויש מעורבות בוטה של המדינה.

הנקודה החמישית היא קיומו של מיעוט לאומי דתי גדול בתוך מדינת לאום אחר. לנו יש נרטיב שונה מהנרטיב הציוני שהוזכר, נרטיב שניסו במשך שנים רבות לטשטש. הנקודה החשובה ביותר היא שאינך יכול להגדיר את עצמך כדמוקרטיה כשאתה שולט על שלושה מיליון פלשתינים.

אמרתי שלא הייתה תרבות אזרחית, אין פרקטיקה אזרחית, אין את מה שאנחנו תובעים -- שותפות אזרחית מלאה, לא כפייה, לא הגמוניה של רוב. כדמוקרט אני מכיר בהגמוניה של רוב, אבל אני מסרב לעובדה שבמדינת ישראל כל יהודי עדיף by definition על הערבי, גם אם הם שווים מבחינת כישרון. זה מקומם ואת זה אני רוצה לשנות.

הוזכר כאן המושג אכלוס הגליל. לא משנה אם תקראו לזה אכלוס, פיתוח או ייחוד, כוונתם אחת ויחידה. כאשר מאכלסים ביהודים זה ייחוד הגליל, כאשר מדובר בערבים, זו השתלטות ערבים על אדמות בנגב. הרי אנחנו מדברים על אזרחים של אותה מדינה, co-citization, אנחנו רוצים שה-co יהיה שותפות אמת, על בסיס של כבוד הדדי, אני כלפיך כקולקטיב לאומי יהודי ואתה כלפיי כקולקטיב לאומי ערבי במדינת ישראל. אני אומר בצורה ברורה וחד משמעית: אין לערבים אזרחי מדינת ישראל תביעה להתבדלות או לאוטונומיה. יש תביעה לשותפות אזרחית מלאה, יש תביעה להכיר בנו גם כקולקטיב, ולהעניק לנו זכויות של פרט וזכויות של מיעוט. אומר שוב, דמוקרטיה אינה רק זכותו של הרוב למשול והיא ודאי אינה זכותו של הרוב לדכא ולשלוט. דמוקרטיה היא זכותו של המיעוט להיות שונה אבל שווה.

פרופ' אריק כרמון: אני מזמין את ח"כ אופיר פינס, לשעבר מזכ"ל מפלגת העבודה ולעתיד מי ישורנו.

ח"כ אופיר פינס: תרשו לי בפתח הדברים, נמצאת אתנו כבוד שופטת בית המשפט העליון דליה דורנר שבחודש הבא מסיימת את שירותה בבית המשפט העליון, ואני רוצה לומר שבעיניי, הגב' דורנר, הטבעת חותם על בית המשפט העליון כפי שלא רבים הצליחו במהלך כהונתם במוסד המכובד והחשוב הזה. בשמי ואולי גם בשמם של כמה אחרים אני רוצה לומר תודה מעומק הלב על השירות הזה לדמוקרטיה הישראלית.

להיות ערבי ישראלי היום בחברה הישראלית זה אחד המבחנים הקשים ביותר. כמו שאמר ד"ר טיבי ובצדק, מצד אחד אתה ישראלי לכל דבר ועניין ומצד שני אתה ערבי פלשתיני, יש לך זהות לאומית, יש לך זהות אזרחית, ויש קונפליקט בין השתיים. אני חושב שבסופו של דבר כולנו קרבנות של הקונפליקט הישראלי-פלשתיני, קרבנות של מציאות שהמנהיגות שלנו ושל העם הפלשתיני אינן מצליחות להתמודד אתה ולבסוף באים אנשים ורוצים לנהל את חייהם. אתם באמת מאמינים שאנשים נולדו עם שנאה ואיבה וחוסר אמון? הדברים האלה מתפתחים לדאבון הלב על רקע מציאות מתסכלת, כואבת, על רקע דעות קדומות, סטיגמות, אי הבנה, בורות, אלף ואחד דברים.

אין לי הרבה מה להוסיף לסוגיה של יחסי יהודים-ערבים במדינה. האפליה מדברת בעד עצמה, היא זועקת מכל פינה, היא קיימת בכל מקום והיא ממוסדת. תבדקו את שיעורי האבטלה בקרב עשרים הערים הראשונות - הן כולן ערביות.

אני חושב שדוח ועדת אור מרשים, רציני ומחייב. אם היו מסכימים באמת ליישם אותו הוא יכול היה להביא מזור ללא מעט פצעים.

ד"ר טיבי דיבר על הכנסת סעיף השוויון לחוקי היסוד של ישראל. מובן שהוא צודק, אבל איני רואה שזו יזמה שקורמת עור וגידים. אני חושב שאנחנו זקוקים לסעיף השוויון במסגרת חוקי היסוד במסגרת החוקה, ואני מקווה שסיעות הבית יבינו שזה בנפשה של המדינה הזו אם היא באמת רוצה לשמור על צביונה כמדינה יהודית ודמוקרטית.

אני חושב שהפתרון הוא להגדיר את המדינה כמדינת העם היהודי וכלל אזרחיה. אני חושב שזו הנוסחה שיכולה לייצר מערכת יחסים שוויונית.

המדינה היא מדינת העם היהודי ולכן אנחנו מאפשרים את חוק השבות, כי אנחנו רוצים שרוב העם היהודי יתרכז בארצו. אבל בה בשעה ובאותה מידה זו גם המדינה של כל אזרחיה כי אין מדינה שהיא לא של כל אזרחיה. אין דבר כזה. אין חיה כזו, אין יצור כזה בכל העולם וגם לא יכול להיות כי בסופו של דבר אנו מעוניינים להיות מדינה נורמלית, שמקיימת אורח חיים נורמלי, מודרני.

ולכן אני מאמין שזו המתכונת הראויה והנכונה. עכשיו אגיד לכם משהו ברמה הפוליטית. אם פעם, ואני מקווה שזה יקרה בקרוב, מפלגת העבודה תקבל מחדש את אמון רוב הציבור בישראל ותכונן קואליציה וממשלה בישראל, אני מתחייב להזמין את המפלגות הערביות להצטרף לקואליציה. כל עוד אני בפוליטיקה הישראלית מטעם מפלגת העבודה אנחנו נזמין את המפלגות הערביות לא כדי לצאת ידי חובה. יכול להיות שחלק יצטרפו וחלק לא יצטרפו, אינני יודע, אבל איני מסכים לכך שמפלגה כמו מפלגת העבודה תחזור לשלטון ותמשיך להתייחס לערביי ישראל כאילו הם מחוץ לגדר הפוליטית. מבחינתי זה "קזוס בלי" ואין זה מתקבל על הדעת. זה מצב בלתי נסבל שלא יחזור שנית.

אני מזמין את ח"כ גדעון סער, יו"ר הקואליציה ויו"ר סיעת **פרופ' אריק כרמון**:

הליכוד בכנסת.

ח"כ גדעון סער :

הבעיה הבסיסית שהוצגה פה גם על ידי השיח' צרצור וגם על ידי

ידידי ד"ר טיבי, בצורה רהוטה ומאופקת, נוגעת להגדרת המדינה. ד"ר טיבי אמר ב-understatement לא אופייני: יש לנו בעיה עם ההגדרה של המדינה כמדינה יהודית, והשיח' צרצור אמר בצורה גלויה יותר שהגדרת המדינה כיהודית אינה מתיישבת עם הדמוקרטיה. אמרתם גם שאתם מתקשים להזדהות עם האופי היהודי של המדינה ואני מקבל את זה, אבל זה בסיס הוויכוח. המדינה הזאת הוקמה כמדינה יהודית, אנחנו ניאבק על כך שהיא תישאר כזאת, ולא נאפשר לטשטש את הזהות שלה כמדינה יהודית. להפך, נעגן את הזהות היהודית בחוקה. נדמה לי שבנושא הלאומי, שאגב מוסדר בחוקות של מרבית הדמוקרטיות הליברליות, אני מייצג לפחות את רוב החברים בבית. אני מדבר על דברים כמו דגל וסמל ושפה והמנון וכמובן חוק השבות, שכבוד הנשיא ברק הציע להפוך אותו לחלק מהחוקה. כאשר אנחנו עורכים את הדיונים של חוקה בהסכמה במסגרת ועדת החוקה בראשות מיקי איתן, אנו עובדים על פרק שיעגן את הסמלים של מדינת ישראל כמדינת העם היהודי. אני מכבד את הניסיון של המיעוט הערבי לקעקע את המרכיב הזה בזהות המדינה, אבל אנחנו לא יכולים לוותר עליו. בה בעת, אני מקבל ללא סייג את הטענה ואת התביעה שנוגעת לזכויות אזרחיות, לשוויון ולשילוב ראוי במשרות בשירות המדינה.

הדבר השני שמטריד אותי הוא התפיסה של אזרחות בקרב הציבור הערבי.

אירועי אוקטובר טשטשו ואף מחקו את המבחין בין אזרחיה הערבים של המדינה ומאבקם הלגיטימי לזכויות בתוכה לבין המאבק המזוין מול המדינה שמנהלים ארגונים ואנשים בשטחי יהודה ושומרון ורצועת עזה. לא אחת הוצגו שני המאבקים הללו על ידי מנהיגים במגזר הערבי כמאבק אחד מול יריב, לעתים אויב. מושג האזרחות במובנו המהותי אינו מתיישב עם הצגת המדינה כאויב, הוא אינו מתיישב עם פרקטיקות הרואות במדינה וברשויותיה הלגיטימיות אויב, הוא אינו מתיישב עם דברי שבח לפעולות אלימות של אויבי המדינה נגדה ונגד אזרחיה.

אנו מודעים למורכבות הרגשית שנתונים בה אזרחיה הערבים של ישראל, ואולם ראוי כי ההנהגה של ערביי ישראל לא תטשטש את הגבול בין זיקה זו לבין נקיטת פעולות והעברת מסרים אשר אינם מתיישבים עם הנאמנות שכל אזרח בכל מדינה חייב כלפי מדינתו.

אין בקרב ערביי ישראל תודעה אזרחית מהסוג הזה וגם בשיח שלנו כאן יש היעדר מוחלט ברטוריקה של חובות. אין הכוונה לשירות צבאי, המורכבות פה ברורה. אבל כאשר באים עם תביעות כלפי המדינה, חייב להיות גם מיצוי החובה הלאומית באופן אחר. אזרחות איננה רק שיח של זכויות. אינני משוכנע בתחזית ששרטט כאן חברי, ח"כ רשף חן, שפתרון הקונפליקט הישראלי-פלשתיני קרוב וגם לא בהכרח שהוא יפתור את כל הבעיות של ערביי ישראל. אני

משוכנע שהדברים הללו נמצאים בתודעה של מרבית אזרחי ישראל היהודים והם גם הדברים שמפריעים לאינטראקציות חיוביות יותר בחיים האזרחיים.

עלינו להגן על האופי היהודי של מדינת ישראל שהיא המדינה היחידה שיש לעם היהודי, והדבר הזה איננו סותר מתן זכויות לכל אזרחיה. אין צורך להגדיר את המדינה כמדינה יהודית ומדינת כל אזרחיה, כשם שלא צריך לומר מדינה צרפתית ומדינת כל אזרחיה. החלק השני מובן מאליו והוא גם גלום בהגדרה מדינה יהודית ודמוקרטית.

פרופ' אריק כרמון: בנקודה זו אני רוצה לבקש את חברי וג'יה כיוף להחליף אותי.

ווג'יה כיוף: שלום לכולם, נאפשר כעת מספר שאלות.

סמיר: אני רוצה להפנות את דבריי לח"כ רשף חן. אמרת שזה לגיטימי

לאכלס את הגליל. רציתי לשאול אותך איך היית מגיב אם ממשלת ארצות הברית הייתה אומרת שיש יותר מדי יהודים בניו יורק וצריך להכניס לשם נוצרים. דבר שני, אמרת שאינך מצפה מערביי ישראל להתרגש כשדגל ישראל מתנפנף. אני רוצה להגיד לך, אני ערבי ישראלי שגר בזמנו בארצות הברית, והיו פעמים רבות שישבו לידי יהודים אמריקנים וכשהדגל האמריקני התנפנף, כולנו התרגשנו מאוד, כיוון שהרגשנו שאנחנו אזרחי ארצות הברית, ושאלנו מחויבים לתת כבוד לדגל הזה. אולי זה יקרה פעם גם בארץ שנקבל שוויון זכויות שלם ואז נתרגש כשהדגל מתנפנף.

נביל דקוואר: השאלה מופנית לח"כ גדעון סער. לא שמעתי ממך שום עמדה

ברורה לגבי נושא המושב הזה, כלומר הצעה לפשרה היסטורית בסכסוך הערבי-ישראלי. שמעתי אותך מתפלמס עם חבריך כאילו מדובר בריב על קולות, וגם ההתבטאויות שלך נשאו נימה של עוינות: אנחנו ניאבק, אנחנו נעגן את זה בחוקה, המדינה היא יהודית, לא ניתן. האווירה פה אמורה להיות אווירה של התפייסות. הייתי רוצה לבקש ממך לשטוח בפנינו מה הפתרון שלך באופן אישי או הפתרון של המפלגה שלך מבחינת המצע, לסכסוך הערבי-ישראלי.

שנית, האם אתה עדיין מחזיק בעמדה שאזרחותם של ערביי ישראל היא אזרחות על תנאי וכי למדינה יש את הזכות לשלול אותה מהם?

איציק לוי: אני מנהל תיכון מקיף נשר. השאלה שלי מיועדת לשלושת חברי

הכנסת מהמפלגות הגדולות. דיברתם בשפה אחידה על מתן שוויון זכויות. מה מונע מכם, 74 או 75 חברי כנסת, לקבוע את זה במושב הנוכחי של הכנסת?

סמיר עבדול חמיד: אני מכפר מנדה, ליגה לאומית באבטלה. אשמח אם ח"ר רשף חן

יוכל להרחיב את דבריו על ייחוד הגליל. אני רוצה גם להפנות שאלה לח"כ גדעון סער, אם תהיה חוקה, מה תהיה ההגדרה שלי שם כערבי ישראלי והאם ההגדרה תהיה מותנית גם בחובות?

איברהים :

גם אני תושב כפר מנדה, אבל אני דודו של הנרצח ראמו בו שנאק. ראמו נרצח ב-3 באוקטובר 2000 על ידי שוטרי משטרת ישראל. רציתי מאוד למוע יותר על ועדת אור אבל שמענו הרבה מילים יפות על חוקה בהסכמה ועל שוויון. ברק אפילו לא שאל את הערבים אם הם מסכימים בכלל להיכנס לקואליציה. אין לנו לגיטימיות אפילו להישאל, רק לשאול, זה מתחיל בזה.

כאחת מהמשפחות השכולות, אני רוצה להפנות את דברי לח"כ סער: הוקמה ועדת אור ואני מאוד מכבד את השופטים, אבל המשפחות לא קיבלו תשובה. לאלה שרצחו את הילדים שלנו הומלץ לצאת לפנסיה. בעיניי זה מאוד תמוה. אני חושב שכיו"ר הקואליציה עליך לספק לנו תשובות, לפני החוקה בהסכמה, על מעמדם של אזרחי מדינת ישראל הערבים, האם כשנצא להפגין על השכר, יהרגו אותנו גם אז?

כאמל כיוף :

אני רוצה להפנות את השאלה שלי לח"כ גדעון סער. דיברת על טיפוח הסמלים והזהות היהודית של המדינה, זה כמו שבצרפת ידברו על טיפוח הסמלים והזהות הנוצרית של צרפת או כמו שאם תקום מדינה פלשתינית יגדירו אותה כמדינה מוסלמית דמוקרטית. השאלה שלי היא מדוע ההשתייכות היהודית שלך נמצאת מעל ההשתייכות הישראלית שלך, ואילו ממני אתה דורש שההשתייכות הישראלית שלי תהיה מעל ההשתייכות הלאומית או הדתית שלי.

יוסי :

הערה ראשונה לד"ר טיבי. דיברת בפתיחת דבריך על המונח דמוקרטיה מתגוננת. אני קצת מבקר את הביקורת שלך על המונח הזה. אם דמוקרטיה רוצה להגן על עצמה זה לא הופך אותה ללא דמוקרטיה. השאלה שלי לח"כ סער: האם לדעתך מגיעות למיעוט הערבי זכויות אישיות? אני חושב שהוויכוח בסופו של דבר הוא האם כמיעוט כולל יש לערבים זכות לא להגדרה עצמית אבל לאיזשהו מכנה משותף שהמדינה צריכה להכיר בו. האם אתה, כמייצג הזרם המרכזי כרגע בכנסת, תהיה מוכן להכיר ברחוב שייקרא על שם איש רוח ערבי, ביפו נניח. אם התשובה לשאלה הזאת חיובית אז למעשה פתרנו את כל הבעיה והוויכוח פה אינו המטרה.

ד"ר אחמד טיבי :

לא שללתי את הזכות של אף מדינה להגן על עצמה או להתגונן. אמרתי שבכל פעם שהמושג דמוקרטיה מתגוננת הוזכר, מיד אחר כך בא מבול של הצעות חוק שהרגשנו על בשרינו, ובשל דוחק הזמן לא אזכיר אותן. אני בהחלט חושב שהמושג הנכון הוא דמוקרטיה מתהווה בנסיגה וזה לא דמוקרטיה אבסולוטית, אבל אני רוצה שהמצב ישתפר, כי

כשאני אומר co-citization, אני מתכוון ל-co, להדדיות. אני רוצה שהמצב ישתפר גם לטובתך וגם לטובתי. זה המושג של שותפות על בסיס של שוויון וכבוד לאומי הדדי.

ח"כ רשף חן: בניגוד לדעתו של ח"כ גדעון סער, אני מאמין שחלק מהבעיה בין

יהודים לערבים במדינת ישראל הוא הסכסוך היהודי-פלשתיני. הקונפליקט הוא קונפליקט אמתני בין שני עמים ועד שלא נגיע לפתרון בין שני העמים האלה, ערביי ישראל ימשיכו להיות במצב כמעט בלתי אפשרי מבחינת ניגוד עניינים. לשאלה לגבי ארצות הברית. מדינת ישראל אינה ארצות הברית, מדינת ישראל היא מדינה לאומית ומדינה לאומית יוצאת דופן, מדינה לאומית בהתהוות. אני חושב שזה חסר תקדים בכל העולם.

כל המהלך הציוני הוא הבאת יהודים לארץ הזאת. לגיטימי שתראה בזה נישול, לגיטימי שתקרא לזה טרנספר, אף שאין כאן טרנספר. אתה חייב להבין שהמהלך של ייחוד הגליל הוא ההמשך הטבעי, הרגיל וההגיוני של מהלך הקמת המדינה הזאת ואיני מתבייש בעניין הזה. אומר את הדברים בצורה הגלויה ביותר, אני חושב שקריטי לקיומה של מדינת ישראל כמדינה יהודית שיהיו בה יהודים שיושבים בכל מקום שאנחנו מגדירים כחלק מהמדינה היהודית. אני מסכים אתך שלא יפקיעו אדמות לערבים ושיאפשרו לכפרים להתפתח. אני מסכים גם שההשקעה צריכה להיות לא רק ליהודים אלא ליהודים וערבים במידה הוגנת ושווה. אבל אם אתה רוצה להגיד לי שאתה חש פגוע מזה שאני רוצה שהאוכלוסייה שכרגע מרוכזת בגוש דן תתפזר בכלל הארץ ותשב גם בגליל ובנגב אז איני מסכים אתך. אני מאמין באמונה שלמה שהאוכלוסייה הערבית תרוויח מאותה רכבת, בית ספר, מפעל, כביש, בדיוק כמו האוכלוסייה היהודית.

ח"כ גדעון סער: לא אמרתי שהקונפליקט הישראלי-הפלשתיני אינו רלוונטי

לסכסוך היהודי-ערבי במדינת ישראל. אבל לא כל הבעיות ייפתרו כאשר הסכסוך הזה ייפתר. לשאלה שנשאלה. מעולם לא הבעתי תמיכה בשלילת אזרחות מערביי ישראל. התייחסתי לזכותן של רשימות ששוללות את מדינת ישראל כמדינת העם היהודי להיבחר. איני חושב שאזרח ערבי צריך להיות מוגדר באופן שונה, ואיני חושב שכל החובות צריכות להיות מוגדרות בחוקה, אבל כל האזרחים צריכים לשאת בחובות כשם שיש להם זכויות במצב אידאלי. אני מקווה שהדבר באמת ייעשה, לא נגד האזרחים הערבים, אלא כדבר חיובי תוך דיאלוג עם הציבור הערבי. אני מאמין שזה חלק ממודל נכון של אזרחות.

איברהים, לגבי ועדת אור, קודם כול אני מבין את הכאב. עם כאב כזה אין לי רצון וגם אי אפשר להתפלמס. אני מבין שיש דברים בדוח שאינם מקובלים עליך לגבי אחריות אישית וכדומה. אני ודאי איני יכול להיות ערכת ערעור וגם לא לשפוט האם הוועדה טעתה בהקשר לחקר האירועים.

כאמל, היהודים הם לאום ולא רק דת, ולכן ההשוואה לנצרות בצרפת או למוסלמיות בפלשתינ אינה נכונה. היהודים הם לאום והמקום שבו הם מממשים את הזכות שלהם להגדרה עצמית הוא מדינת ישראל שהיא המדינה היהודית האחת והיחידה בעולם.

יוסי, באשר לוויכוח האם כקולקטיב יש לערבים זכויות קולקטיביות שעל המדינה להכיר בהן, השאלה היא מהן אותן זכויות קולקטיביות. כשאני שומע זכויות קולקטיביות אני מודה שאני נכנס למצב המגננתי שד"ר טיבי תיאר, אבל לדוגמה שנתת -- אין לי בעיה שייקרא ביפו רחוב על שם איש רוח מוסלמי, ולא רק ביפו. הדוגמה הזאת אינה בבחינת זכות קולקטיבית.

השיח' איברהים צרצור : יש לי תחושה שמי שיפיל בסופו של דבר את החוקה שמדברים עליה רבות יהיו דווקא היהודים ולא הערבים, וכולנו זוכרים את מה שאמר פרופ' ישעיהו ליבוביץ, שמוגדר כפונדמנטליסט ליברל ופרגמטי, על מיהו יהודי. זו השאלה שתפיל בסופו של דבר את החוקה. עד שיגיעו אלינו, הערבים, המרחק גדול מאוד.

הערה שנייה: האם יש אפשרות באמת להבטיח שקט תעשייתי בכל מה שקשור ביחסים בין יהודים וערבים ולו לפרק זמן קצוב? האפשרות הזאת מתבססת על דברים פשוטים כמו הבטחת הקיום הפיזי שלנו. אני חייב להגיד מילה לגבי השיח' ראד, לחבריו הנמצאים היום בכלא. הייתי נוכח באחת הישיבות בבית המשפט המחוזי בחיפה והזדעזעתי עמוקות מדברים שאמר נציג התביעה בוויכוח עם הסניגוריה. הוא אמר: לולא הקבוצה הזאת, לא היה טרור באזור. נתניהו מגדיר את הערבים כפצצה דמוגרפית, שרון מציע חלוקה, הטרינספריסטים הם היום חלק אינטגרלי מממשלת ישראל. במילים אחרות, הקיום הפיזי שלנו בסכנה ולכן צריך גם לדאוג לסוגיה הזאת בנוסף לזהות הלאומית והדתית והתרבותית והזכויות האחרות, זכויות חירות, זכויות תביעה קבוצתיות וכו' וכו'.

הערה שלישית: על אף שאנשים מנסים להמעיט מחשיבות הסוגיה הזאת, אין תקווה שנוכל להגיע לפשרה היסטורית באזור שלנו מבלי שהקונפליקט עם הפלשתינים יבוא על פתרונו. אני חושב שהיהודים, לא רק בישראל אלא בכל העולם, פספסו הזדמנות פז בכך שלא זיכו בשום הכרה ואף דחו בגסות את היזמה הסעודית. יש צורך בשינוי עמוק במנטליות של השליטים במדינה הזאת. אני חושב שאם יהיה שינוי שיהפוך את הקערה על פיה נוכל באמת להתבשר טובות בסוגיה הזאת.